

NOTAE NUMISMATICAE

ZAPISKI NUMIZMATYCZNE

Tom XIV

MUZEUM NARODOWE W KRAKOWIE
SEKCJA NUMIZMATYCZNA
KOMISJI ARCHEOLOGICZNEJ PAN
ODDZIAŁ W KRAKOWIE

Kraków 2019

Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego

Tłumaczenie tekstów oraz korekta językowa native speakerów tekstów
artykułów naukowych oraz recenzji naukowych w tomach XIII (2018) i XIV (2019)
finansowane w ramach umowy 790/P-DUN/2018 ze środków
Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
przeznaczonych na działalność upowszechniającą naukę.

The translation and the proofreading by a native speaker of the texts
of academic articles and reviews in the volumes XIII (2018) and XIV (2019)
financed as part of the Agreement 790/P-DUN/2018 from the funds
of the Ministry of Science and Higher Education allocated for the purpose
of promoting and propagating science.

NOTAE NUMISMATICAE

ZAPISKI NUMIZMATYCZNE

Tom XIV

MUZEUM NARODOWE W KRAKOWIE
SEKCJA NUMIZMATYCZNA
KOMISJI ARCHEOLOGICZNEJ PAN
ODDZIAŁ W KRAKOWIE

Kraków 2019

Komitet naukowy / Scientific Committee:

Prof. Peter van Alfen, Prof. Michael Alram, Prof. Aleksander Bursche, Prof. François de Callatay, Dr Karsten Dahmen, Prof. Georges Depeyrot, Dr Haim Gitler, Zofia Golubiew, Prof. Wiesław Kaczanowicz, Elżbieta Korczyńska, Prof. Katerini Liampi, Prof. Adam Małkiewicz, Prof. Andrew Meadows, Prof. Mariusz Mielczarek, Dr Jiří Militký, Prof. Janusz A. Ostrowski, Prof. Maciej Salamon, Prof. Bernhard Weissner

Redakcja / Editorial Board:

Redaktor / Editor in Chief – Jarosław Bodzek

Zastępca redaktora / Associate Editor – Mateusz Woźniak

Sekretarze / Secretaries – Dorota Malarczyk, Anna Bochnak, Barbara Zajac

Redaktor tematyczny / Theme Editor:

Peter van Alfen

Redaktor językowy / Linguistic Editor:

Peter van Alfen

Recenzenci / Reviewers:

Prof. Bartosz Awianowicz, Prof. Katarzyna Balbuza, Dr Barbara Butent-Stefaniak, Dr Witold Garbaczewski, Dr Adam Kędzierski, Dr Hab. Agata Kluczek, Dr Koray Konuk, Dr Piotr N. Kotowicz, Dr Kyrylo Myzgin, Dr Dariusz Niemiec, Prof. Marek Olbrycht, Prof. Zenon Piech, Dr Hab. Vladimir F. Stolba, Dr Klaus Vondrovec, Dr Eliza Walczak, Dr Tomasz Więcek, Dr David Wigg-Wolf, Dr Hab. Marcin Wołoszyn

Redaktorzy prowadzący / Commissioning Editors:

Dorota Malarczyk, Anna Kowalczyk

Tłumaczenia / Translations:

David Daniel, Grzegorz Haczewski

Korekta / Proofreading:

Aedaan Shaw

Projekt graficzny i typografia / Graphic Design and Desktop Publishing:

Luiza Berdak

Skład i łamanie | Typesetting and Page Layout:

Katarzyna Poznańska

Adres redakcji / Address of the Editorial Office:

Muzeum Narodowe w Krakowie

ul. Józefa Piłsudskiego 12, 31-109 Kraków

tel. (+48) 12 433 58 50

e-mail: notae@mnk.pl

<http://mnk.pl/notae-numismatacae-zapiski-numizmatyczne-1>

Wyłącznie odpowiedzialność za przestrzeganie praw autorskich dotyczących materiału ilustracyjnego ponoszą autorzy tekstów.
Authors of the texts bear the sole responsibility for observing the copyright illustrations.

Wersją pierwotną pisma *Notae Numismatacae – Zapiski Numizmatyczne* jest wersja elektroniczna.

The electronic edition of the *Notae Numismatacae – Zapiski Numizmatyczne* is treated as its original version.

© Muzeum Narodowe w Krakowie i Autorzy, 2019

ISSN 1426-5435

SPIS TREŚCI / CONTENTS

- 11 Od redakcji
12 From the Editors

ARTYKUŁY / ARTICLES

- JAROSŁAW BODZEK
15 The Satraps of Caria and the Lycians in the Achaemenid Period: Where is the Numismatic Evidence?
Satrapowie Karii i Licyjczycy w okresie Achemenidów: czy istnieją świadectwa numizmatyczne?
- EMANUEL PETAC, AUREL VÎLCU
43 About the Diobols Hoard of Apollonia Pontica and Mesembria Discovered in 1911 in Constanța (Ancient Tomis)
O skarbie dioboli Apollonii Pontyjskiej i Mesembrii odkrytym w 1911 r. w Konstancy (starożytnej Tomi)
- YANNIS STOYAS
59 Wheat-Ears and Owls. Remarks on Thessalian Coins with Countermarks
Kłosy i sowy. Uwagi na temat kontramarkowanych monet tesalskich
- MATEUSZ OKOŃSKI
93 Images of Central European *externae gentes* in Trajan's Monetary Iconography and Their Role in the Propaganda of the Imperial Era
Wizerunki środkowoeuropejskich externae gentes w ikonografii monetarnej Trajana i ich pozycja w propagandzie imperialnej epoki
- BARBARA ZAJĄC
123 The Roman Imperial Coinage Model for Some Provincial Coins of Bithynia and Pontus Struck During the Reign of Trajan (98–117)
Rzymskie mennictwo imperialne jako wzór dla niektórych monet Bitynii i Pontu bitych w okresie rządów Trajana (98–117)
- ARKADIUSZ DYMOWSKI
149 The Problem of the Presence of Barbarian Imitations of Roman Imperial Denarii in the Lands of Present-Day Poland. An Attempt at a Balance
Problem występowania barbarzyńskich naśladownictw denarów rzymskich na terenie obecnej Polski. Próba bilansu
- VITAL' SIDAROVICH
183 New Find of Gold Roman Coin-Pendants in the South-West of Belarus
Nowe znalezisko złotych rzymskich monet-zawieszek z południowo-zachodniej Białorusi

- 197 KYRYLO MYZGIN, STEPAN STEPANENKO, YURI SYTYI
Discovery of a Panticapaeum Coin at the Shestovytsya Early Medieval Settlement
Znalezisko monety pantikapejskiej z wczesnośredniowiecznej osady Szestowica
- 221 KRZYSZTOF TUNIA, MATEUSZ WOŹNIAK
Coins from an Early-Medieval Burial Ground in Stręgoborzyce, Krakow District
Monety z cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Stręgoborzycach, pow. Kraków
- 249 DARIUSZ ROZMUS
Early Medieval Lead “Weights” from Młoszowa (near Trzebinia)
Wczesnośredniowieczne „ciężarki” ołowiane z Młoszowej k. Trzebini
- 263 MICHAŁ ZAWADZKI
Remarks on Changes in the Iconography of Jagiellonian Crown Coins
Uwagi o zmianach w ikonografii koronnych monet jagiellońskich
- 281 ANNA BOCHNAK, IWONA MŁODKOWSKA-PRZEPIÓROWSKA
A Seventeenth-Century Hoard of Coins Found at the Cemetery near the Church Dedicated to St. Barbara in the Old Town of Częstochowa
Siedemnastowieczny skarb monet znaleziony na cmentarzu przy kościele pw. św. Barbary na Starym Mieście w Częstochowie

RECENZJE / REVIEWS

- 327 JAROSŁAW BODZEK
WILHELM MÜSELER
Lykische Münzen in europäischen Privatsammlungen, (Gephyra Monographien 4), Istanbul 2016, 207 pages, 29 plates; ISBN 978-605-396-421-6
- 335 JAROSŁAW BODZEK
MARIUSZ MIELCZAREK
Sylloge Nummorum Graecorum, Poland. Vol. I: The Archaeological and Ethnographical Museum in Łódź. Part 3: Bosphorus-Cilicia, The Polish Academy of Arts and Sciences, The Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences, Kraków–Warszawa 2016, 122 pages, 42 plates, indices; ISBN 978-83-7676-258-6
- 338 JAROSŁAW BODZEK
ELIZA WALCZAK, ALEKSANDRA KRZYŻANOWSKA
Sylloge Nummorum Graecorum, Poland. Vol. II: The National Museum in Warsaw. Part 1: The Northern Black Sea Coast: Chersonesus-Bosporus, The Polish Academy of Arts and Sciences, Kraków–Warszawa 2016, 130 pages, 53 plates, indices; ISBN 978-83-7676-200-5

ELIZA WALCZAK

Sylloge Nummorum Graecorum, Poland. Vol. II: The National Museum in Warsaw. Part 2: The Northern Black Sea Coast: Bosphoran Rulers, The Polish Academy of Arts and Sciences, The Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences, The National Museum in Warsaw, Kraków–Warszawa 2017, 174 pages, 71 plates, indices; ISBN 978-83-7676-280-7

ELIZA WALCZAK

Sylloge Nummorum Graecorum, Poland. Vol. II: The National Museum in Warsaw. Part 3: The Northern Black Sea Coast: Bosphoran Rulers – Sarmatia, The Polish Academy of Arts and Sciences, The Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences, The National Museum in Warsaw, Kraków–Warszawa 2018, 168 pages, 66 plates, indices; ISBN 978-83-7676-304-0

EVGENI I. PAUNOV

342 JAROSŁAW BODZEK

Sylloge Nummorum Graecorum, Poland. Vol. III: The National Museum in Cracow. Part 3: Thrace and Pontus, The Polish Academy of Arts and Sciences, The Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences, The National Museum in Krakow, Kraków–Warszawa 2018, 148 pages, 58 plates, indices; ISBN 978-83-7676-305-7

SZYMON JELLONEK

343 MAREK BUDAJ, JÁN HUNKA

Nálezy Mincí na Slovensku / Coin Finds in Slovakia. V/1. Archeologický Ústav Sav Historické Múzeum SNM, Bratislava–Nitra 2018, 260 pages; ISBN 978-80-8196-026-0

KRONIKA / CHRONICLE

MATEUSZ WOŹNIAK

347 Kronika Gabinetu Numizmatycznego Muzeum Narodowego w Krakowie (2018)

354 *The Chronicle of the Numismatic Cabinet of the National Museum in Krakow* (2018)

JAROSŁAW BODZEK

363 Kronika Sekcji Numizmatycznej Komisji Archeologicznej Polskiej Akademii Nauk Oddział w Krakowie (2018)

365 *The Chronicle of the Numismatic Section of the Commission on Archaeology of the Polish Academy of Sciences (Krakow Branch of the Polish Academy of Sciences)* (2018)

BARBARA ZAJĄC, SZYMON JELLONEK, PAULINA KOCZWARA

367 *Pecunia Omnes Vincit. International Numismatic and Economic Conferences* (2013–2018)

NEKROLOG / OBITUARY

JAROSŁAW BODZEK

373 Stefan Skowronek (16 stycznia 1928 – 11 czerwca 2019)

379 *Stefan Skowronek (January 16, 1928 – June 11, 2019)*

386 Bibliografia wybranych prac numizmatycznych prof. Stefana Skowronka

Selected Bibliography of Prof. Stefan Skowronek's Numismatic Works

Stefan Skowronek (1928–2019) podczas wykopalisk archeologicznych w Egipcie (1960/1961)
Ze zbiorów Ośrodka Dokumentacji Filmowej Nauki Polskiej Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie
Stefan Skowronek (1928–2019) during archaeological excavation in Egypt (1960/1961)
From the Center of Visual Documentation of Polish Science (Pedagogical University of Cracow)

Szanowni Państwo,

oddajemy w Państwa ręce tom XIV *Notae Numismaticae – Zapisków Numizmatycznych*. Zgodnie z przyjętymi przez nas zasadami wszystkie teksty publikujemy w językach kongresowych, z angielskimi i polskimi abstraktami. Polskojęzyczne wersje tekstów odnoszących się w większym stopniu do zainteresowań czytelnika polskiego są zamieszczone w formie plików PDF na stronie internetowej Muzeum Narodowego w Krakowie (<https://mnk.pl/notae-numismaticae-zapiski-numizmatyczne-1>). W podobny sposób udostępniamy cały obecny tom oraz tomy archiwalne. Na stronie internetowej dostępne są ponadto wszelkie informacje ogólne o czasopiśmie oraz instrukcje dla autorów i recenzentów.

11 czerwca 2019 r. w wieku 91 lat odszedł prof. dr hab. Stefan Skowronek (1928–2019), nestor polskiej numizmatyki, wieloletni pracownik i kierownik Gabinetu Numizmatycznego Muzeum Narodowego w Krakowie, wybitny znawca numizmatyki antycznej, wykładowca i pracownik Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, wykładowca Uniwersytetu Jagiellońskiego, członek wielu towarzystw i organizacji naukowych, w tym członek honorowy Sekcji Numizmatycznej Komisji Archeologicznej Polskiej Akademii Nauk Oddział w Krakowie.

Jego pamięci poświęcamy XIV tom *Notae Numismaticae – Zapisków Numizmatycznych*, czasopisma, które mocno wspierał jako autor i członek Komitetu Naukowego.

Redakcja

Dear Readers,

It is with great pleasure that we present volume XIV of *Notae Numismaticae – Zapiski Numizmatyczne* to you. In accordance with the principles that we have adopted, our texts are published in the conference languages with English and Polish abstracts. The Polish-language versions of the texts that are more relevant to the interests of the Polish reader can be found as PDFs on the website of the National Museum in Krakow (<https://mnk.pl/notae-numismaticae-zapiski-numizmatyczne-1>). Similarly, the whole of the present volume is available online, as are previously published volumes of the journal. The website also contains general information about the journal as well as information for prospective authors and reviewers.

Prof. Dr. Hab. Stefan Skowronek (1928–2019), the doyen of Polish numismatics, died on June 11, 2019, at the age of 91. For many years, he worked as an employee – and then as head – of the Numismatic Cabinet at the National Museum of Krakow. He was also a lecturer and employee of the Pedagogical University of Krakow, a lecturer at the Jagiellonian University, and a member of numerous scientific societies and organizations, having honorary membership status at the Krakow branch of the Numismatic Section of the Polish Academy of Sciences' Commission on Archaeology.

It is to his enduring memory that we dedicate volume XIV of *Notae Numismaticae – Zapiski Numizmatyczne*, a journal that he helped to support as both an author and as a member of the Scientific Committee.

The Editors

ANNA BOCHNAK

Muzeum Narodowe w Krakowie

IWONA MŁODKOWSKA-PRZEPIÓROWSKA

Usługi Archeologiczno-Konserwatorskie, Tylin

Siedemnastowieczny skarb monet znaleziony na cmentarzu przy kościele pw. św. Barbary na Starym Mieście w Częstochowie

ABSTRACT: *A Seventeenth-Century Hoard of Coins Found at the Cemetery near the Church Dedicated to St. Barbara in the Old Town of Częstochowa*

Rescue excavations were conducted near Ghetto Heroes Square in the Old Town of Częstochowa, on archaeological site no. 49 (Polish Archaeological Record (AZP) 86–48/1), in 2015. These excavations uncovered the remains of a brick structure, understood to be the remains of the church dedicated to St. Barbara. A cemetery next to the church was also uncovered; in the historical sources, it is known as “the cemetery outside of the city”. During excavations in the southern part of the cemetery, a hoard of silver coins numbering 95 pieces was discovered between graves. In terms of the denominations, the deposit is homogeneous, with groschen coins predominating: groschen (1/24 thaler), 3 Kreuzer coins, Crown one-and-a-half groschen, and 3 krucierze koronne (which are equal to 3 Kreuzer coins). The hoard is made up of coins from numerous mints of secular, church, and municipal authorities – from Austria, Germany, Poland, Western Pomerania, Silesia, and Switzerland. A 3 Kreuzer coin of Ferdinand I (1531–1564), which was struck in Vienna in 1547, is the oldest coin, and the most recent with a certain date are the 3 Kreuzer coins of John Christian and George Rudolf (1602–1621) from the Duchy of Liegnitz-Brieg (Legnica-Brzeg), as well as the 3 Kreuzer coins of Johann George (1607–1621) from the Duchy of Krnov (Karniów), struck in 1618.

KEY WORDS: Church dedicated to St. Barbara in the Old Town of Częstochowa, hoard of coins, groschen (1/24 thaler), 3 Kreuzer coins, Crown one-and-a-half groschen, 3 krucierze koronne

ABSTRAKT: W 2015 r. w okolicy placu Bohaterów Getta na terenie Starego Miasta w Częstochowie, w obrębie stanowiska archeologicznego nr 49 (AZP 86–48/1), przeprowadzono badania wykopaliskowe o charakterze ratowniczym. W trakcie prac odsłonięto m.in. relikty obiektu murowanego, interpretowanego jako pozostałości kościoła pw. św. Barbary oraz cmentarz przykościelny, zwany w źródłach historycznych „cmentarzem za miastem”. Podczas badań w południowej części cmentarza między grobami odkryto skarb srebrnych monet liczący 95 sztuk. Pod względem nominałów depozyt jest jednorodny, dominują monety groszowe: 1/24 talara – grosz, 3 krajcary, polskie półtoraki i krucierze koronne. W skład skarbu wchodzi monety z licznych mennic władców świeckich, kościelnych i miejskich Austrii, Niemiec, Polski, Pomorza Zachodniego, Śląska i Szwajcarii. Najstarszą monetą są 3 krajcary Ferdynanda I Habsburga (1531–1564) wybite w Wiedniu w 1547 r., a najmłodszymi, pewnie datowanymi, 3 krajcary Jana Chrystiana i Jerzego Rudolfa (1602–1621) z księstwa legnicko-brzeskiego oraz 3 krajcary Jana Jerzego (1607–1621) z księstwa karniowskiego wybite w 1618 r.

SŁOWA KLUCZOWE: kościół pw. św. Barbary na Starym Mieście w Częstochowie, skarb monet, 1/24 talara – grosz, 3 krajcary, półtoraki koronne, krucierze koronne

W trakcie nadzoru archeologicznego sprawowanego przy robotach ziemnych związanych z przebudową ulicy Nadrzecnej i placu Bohaterów Getta w Częstochowie, w rejonie skrzyżowania z ulicą Jaskrowską, w maju 2015 r. dokonano odkrycia ludzkich szczątków kostnych. Prace ziemne wstrzymano i po uzyskaniu stosownych pozwoleń rozpoczęto w tym miejscu archeologiczne badania wykopaliskowe o charakterze ratowniczym, które trwały do końca czerwca 2015 r. Obszar badań znalazł się w obrębie stanowiska archeologicznego nr 49 (AZP 86–48/1) – Częstochowa Stare Miasto (mapa 1).

Przebadano powierzchnię ok. 550 m², odsłaniając: relikty obiektu murowanego w postaci fundamentów wykonanych z łamanego kamienia wapiennego zespolonego zaprawą piaskowo-wapienną (obiekt 1), pozostałości cmentarza przykościelnego zwanego w źródłach historycznych „cmentarzem za miastem”, relikty kolejnego obiektu w postaci fundamentów piwnicy wykonanych z łamanego kamienia wapiennego zespolonego gliną, prawdopodobnie pierwotnie na powierzchni drewnianego (obiekt 2), oraz fundamenty architektury XIX- i XX-wiecznej – pierzei wschodniej ulicy Nadrzecnej. W trakcie badań na cmentarzu, na południe od obiektu 1, między grobami odkryto depozyt monet (tabl. 1, il. 2)¹.

¹ I. Młodkowska-Przepiórowska, „Sprawozdanie z badań archeologicznych ratowniczych – wykopaliskowych przeprowadzonych w maju/czerwcu 2015 roku przy zbiegu ulic Nadrzecnej i Jaskrowskiej w Częstochowie”,

Na podstawie zgromadzonych na etapie badań terenowych, funkcjonujących w literaturze i cytowanych przez historyków źródeł dotyczących kościoła św. Barbary interpretacja odkrytych fundamentów obiektów – kamiennego i prawdopodobnie drewnianego – a także ich datowanie okazały się skomplikowane. W opisach w stosunku do świątyni wymiennie stosowano określenia „kościół” i „kaplica”. Źródła zawierają wzmianki o istnieniu w pobliżu obecnego placu Bohaterów Getta małej kaplicy², zbudowanej w 1572 r. dzięki fundacji Wojciecha Siekańczyka, mieszczanina częstochowskiego, a wspomina o niej akt wizytacji z 1598 r., jako o budynku dość dobrze zbudowanym z uposażeniem, który w ciągu najbliższych lat do wojny szwedzkiej zyskał kilka następnych fundacji³. Ten sam autor dodaje: „W średniowiecznej Częstochowie rozwijały się dwa ośrodki kościelne, pierwszy na wzgórzu jasnogórskim jako parafialny, a drugi w okolicach dzisiejszego kościoła p.w. św. Zygmunta. W drugim wypadku, według dużego prawdopodobieństwa, już we wczesnym okresie chrześcijaństwa w Polsce istniała w pobliżu obecnego Placu Bohaterów Getta mała kaplica...”⁴. Kolejna informacja źródłowa wymienia dwie kaplice pw. św. Barbary pod miastem. Przy jednej z nich w 1572 r. odnotowano szpital-przytułek. Opisano ją w 1598 r. jako kaplicę drewnianą i niekonsekrowaną. W 1602 r. zapisano, że kaplica i szpital są położone przy moście nad Wartą⁵. Lokalizacja obiektów, jak wykazała kwerenda historyczno-kartograficzna, związana była z funkcjonowaniem szlaków komunikacyjnych ze Starej Częstochowy na Mazowsze i do Wielkopolski. Drogi przecinały się w sąsiedztwie badanych obiektów, nieopodal kluczowej przeprawy mostowej na rzece Warcie. Bardziej czytelne są dalsze losy kościoła św. Barbary. Na przełomie XVIII i XIX w. świątynią i cmentarzem dysponowali ewangelicy. W 1826 r. podjęli nieudaną próbę osadzenia w niej pierwszej parafii ewangelickiej w Częstochowie. Przez następne lata pozostawiony bez zarządcy kościół podupadał i stopniowo zapominany zmieniał się w ruinę. Miejscowy obywatel, przemysłowiec i społecznik Julian Fuchs chciał go odbudować, lecz władze zażądały od niego złożenia 10 000 rubli na kapitał żelazny dla kościoła, wobec czego odstąpił od tego zamiaru. W połowie XIX w. zrujnowany już obiekt zlicytowano, a na jego fundamentach (odpowiednio wzmocnionych, co można zaobserwować w rysunku murów) wzniesiono kamienicę czynszową, która znalazła się pod adresem: ul. Nadrzeczna 92 (do 1943). Był to pierwszy dom w pierzei wschodniej ulicy Nadrzecznej od strony północnej, którego zręby

wydruk komputerowy ze zbiorów Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach – Delegatura w Częstochowie, s. 1.

² ZBUDNIEWEK 2002: 207.

³ *Ibidem*: 236.

⁴ *Ibidem*: 207.

⁵ REYMAN i KIRYK 2002: 173.

(podobnie jak kościoła) odsłonięto w trakcie badań wykopaliskowych. Podczas II wojny światowej teren ten znalazł się na obszarze „małego getta”, gdzie odbywały się egzekucje ludności żydowskiej. W schronie przy ulicy Nadrzecnej zginął przywódca powstania Mordechaj Zylberberg. W 1958 r. teren po zburzonej wschodniej pierzei ulicy Nadrzecnej przeznaczono pod budowę osiedla mieszkaniowego.

Lokalizację kościoła św. Barbary w miejscu, w którym odkopano fundamenty obiektu 1 – kamiennego, ukazują źródła ikonograficzne i kartograficzne. Najlepiej prezentuje się on na sztychu według miedziorytu Jana Aleksandra Gorczyńskiego przedstawiającego oblężenie Jasnej Góry przez Szwedów w 1655 r. (tabl. 2, il. 3). Obiekt ten jest zaznaczony także na mapie z 1748 r., przerysowanej w 1889 (ze zbiorów Jasnej Góry, mapa niepublikowana), oraz na planie miasta Częstochowy z 1823 i na planie parafii z 1827 r. W tym miejscu lokuje go także dokumentacja geodezyjno-kartograficzna powstała w latach 20. XIX w., sporządzona przez geometrę inż. Jana Bernharda⁶. Źródła te ukazują obiekt usytuowany wzdłuż osi E–W, z absydą w kierunku E. Taki układ odpowiada orientacji odsłoniętego obiektu nr 1 – kamiennego, który ponadto według ikonografii Gorczyńskiego istniał już przed 1655 r. Od kilku lat trwają dalsze badania historyczne dotyczące kościoła szpitalnego św. Barbary, które również potwierdzają jego istnienie w miejscu wskazanym w źródłach ikonograficznych i kartograficznych⁷.

Odkrycia archeologiczne dokonane w 2015 r. rzuciły nowe światło na historię tej świątyni. Zaobserwowano, że fundamenty kościoła murowanego – obiektu nr 1, zostały postawione na istniejącym już cmentarzu, przecinając i niszcząc pochówki, co oznacza, że w czasie jego budowy cmentarz już funkcjonował. Duże trudności interpretacyjne nastręcza obiekt z fundamentem piwnicy wykonanej z łamanego kamienia wapiennego zespolonego gliną (obiekt 2), który znajdował się w części południowo-zachodniej cmentarza. W jego najbliższej okolicy, od strony północnej, na najniższych poziomach odkryto groby usytuowane w przybliżeniu wzdłuż osi N–S, pod obiektami orientowanymi wzdłuż osi SW–NE, zgodnie z orientacją kościoła murowanego. Obiekt ten znajdował się pod ulicą Nadrzecną, którą po raz pierwszy zaznaczono na planie z 1748 r. Wstępnie próbuje się go łączyć ze wspomnianą starszą, jak się wydaje, „kapliczką drewnianą, niekonsekrowaną”.

Badania antropologiczne wykonane w trakcie badań archeologicznych na cmentarzu przykościelnym wykazały, że szacowana liczba osób pochowanych na przebadanym terenie (550 m²) wynosiła 1134 osoby. Tak duża liczba pochówków świadczy o długim użytkowaniu cmentarza. Większość grobów zniszczono jeszcze

⁶ SZYMAŃSKI 1965: 10.

⁷ SZKLARZ-HABROWSKI 2018: 59–73.

w trakcie używania go, przy zakładaniu nowych pochówków⁸. Dalsza destrukcja nekropoli nastąpiła podczas prac ziemnych związanych z budową infrastruktury wodnokanalizacyjnej w Częstochowie po 1923 r., a następnie w latach 1950–1970 przy budowie ulicy Nadrzecznej i bloków mieszkalnych.

Większość grobów była pozbawiona jakiegokolwiek wyposażenia. Przy nie-licznych szczątkach zmarłych znaleziono paciorki różańców, medaliki – metalowe i szklane, krzyżyki, pojedyncze szklane koraliki, guziki żelazne, brązowe i kościane, monety, haftki, sprzączki, fragmenty sukna, ozdób tekstylnych i pasmanteryjnych⁹. Przy drewnianych szczątkach trumien zalegały gwoździe, znajdowano je także luzem. W zasypiskach jam grobowych napotymano na pojedyncze ułamki ceramiki naczyniowej i szkła naczyniowego. Poza grobami zalegały także luźno rozrzucone pojedyncze przedmioty, które pochodziły prawdopodobnie ze zniszczonych grobów (np. pierścioneł, obrączki, monety).

Nie udało się ustalić pełnego zasięgu cmentarza. Badania objęły jedynie jego fragment, w obrębie inwestycji. Z przekazów ustnych wiadomo, że w trakcie budowy w latach 60. ubiegłego wieku dwupiętrowego bloku, usytuowanego na wschód od kościoła, znajdowano znaczne ilości kości ludzkich. Także podczas nadzoru archeologicznego prowadzonego poza terenem badanym wykopaliskowo, wzdłuż ulicy Nadrzecznej, w wykopach liniowych znajdowano pojedyncze fragmenty ludzkich szczątków. Fakt ten świadczy o tym, że cmentarz znajdował się prawdopodobnie także dalej, na zachód od kościoła, po drugiej stronie ulicy. Od strony południowej kościoła św. Barbary w XIX i XX w. wzdłuż ulicy Nadrzecznej wzniesiono szereg domów, tworzących jej wschodnią pierzeję. W grudach zastygłej zaprawy piaskowo-wapiennej pochodzącej ze zniszczonych fundamentów znajdowano w trakcie badań wykopaliskowych fragmenty ludzkich kości.

Cmentarz „za miastem” był miejscem pochówku nie tylko mieszkańców Częstochowy, ale także pensjonariuszy szpitala-przytułku, wśród których byli zapewne przybysze, w tym prawdopodobnie pielgrzymi, oraz ewangelicy, w czasach gdy kościół wraz z cmentarzem został oddany im do użytkowania.

Depozyt 95 monet¹⁰ odkryto w przedostatni dzień badań cmentarza, w trakcie usuwania współczesnego zasypiska w południowej części wykopu 1, ok. 20 cm na północ od grobu 13 i 5 cm na wschód od grobu 11, na głębokości 242,96 m n.p.m. (tabl. 1, il. 1). Był to teren, z którego w XIX w. usunięto większość trumien i szkiele-
letów, oczyszczając go i przygotowując pod zabudowę mieszkalną.

⁸ Analizę antropologiczną pozyskanego materiału kostnego wykonała A. Szczepanek: „Częstochowa ulica Nadrzeczna – analiza antropologiczna”, wydruk komputerowy ze zbiorów Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach – Delegatura w Częstochowie, 1–162.

⁹ MŁODKOWSKA-PRZEPIÓROWSKA 2018: 207–245.

¹⁰ Skarb został przekazany do zbiorów Muzeum Częstochowskiego.

W chwili odkrycia monety były pokryte grubą warstwą patyny, zlepione, ułożone w rulonie, jak współczesny bilon. Po podniesieniu z ziemi rulon rozpadł się na kilka części. Depozyt zalegał w siwo-brunatnym piasku tworzącym nieregularne zaciemnienie o wymiarach 59×21 cm i głębokości ok. 5 cm (tabl. 1, il. 2). Był to prawdopodobnie spąg zniszczonej jamy (grobowej?) lub relikwium. Do monet przyłączone były kłaczki nitek, zapewne pozostałości woreczka z tkaniny, w którym je przechowywano i ukryto¹¹.

Pod względem nominałów skarb jest jednorodny, dominują monety groszowe: 1/24 talara – grosz, 3 krajczary, polskie półtoraki i krucierze koronne. Rejestrujemy natomiast znaczne zróżnicowanie emitentów. W zespole przeważają monety z terenów Rzeszy Niemieckiej, z licznych mennic władców świeckich, kościelnych i miejskich. Reprezentowane są również monety polskie koronne. Ponadto występują monety śląskie, z Pomorza Zachodniego, Szwajcarii oraz jeden egzemplarz monety Arcyksięstwa Austrii¹².

Arcyksięstwo Austrii reprezentuje trzykrajcarowa moneta arcyksięcia Ferdynanda I Habsburga (1521–1564) z 1547 r., wybita w mennicy wiedeńskiej. Monety te stosunkowo rzadko spotykane są w skarbach z terenu Polski¹³.

Jak już wspomniano, większość monet w skarbie to emisje niemieckie w liczbie 40 egzemplarzy (co odpowiada 42,10% składu znaleziska). Pochodzą one z różnych mennic działających na terenie Świętego Cesarstwa Rzymskiego. Najliczniejsze są emisje władców świeckich (23 monety należące do 12 emitentów), następnie kościelne (12 monet należących do 5 emitentów). Wystąpiły też emisje z trzech miast posiadających prawa mennicze (5 monet). Duża liczba monet niemieckich wyróżnia ten zespół na tle odnotowanych znalezisk z ziem polskich. Jak zauważył Andrzej Mikołajczyk, znacząco większy udział monet niemieckich odnotowany został zaledwie w kilku skarbach z końca XVI i I. ćwierci XVII w., które koncentrują się na terenach przygranicznych – na zachodnich krańcach Małopolski i we wschodniej Wielkopolsce. W omawianym depozycie dominują grosze – 1/24 talara (24 egzemplarze); zarazem są to najczęściej spotykane monety niemieckie na ziemiach polskich. Rzadziej występują monety trzykrajcarowe, tu w liczbie 16 sztuk¹⁴. Poszczególne emitenci, których monety zidentyfikowano w oma-

¹¹ Skarb monet został zakonserwowany dzięki środkom SNAP w Bytomiu. Konserwację wykonał mgr Marcin Przybyła. W tym miejscu składamy gorące podziękowania prezesowi i zarządowi SNAP za okazaną pomoc i życzliwość. Pierwszego, wstępnego określenia monet dokonał Ireneusz Banaszkiewicz, numizmatyk z Częstochowy, członek PTN.

¹² Zestawienie liczbowe monet podano w tabeli 1.

¹³ MĘCLEWSKA i MIKOŁAJCZYK 1983: 79, nr 258 – Toruń III (po 1604); 53, nr 142 – Pleszew (po 1574); 72, nr 232 – Żagań I (XVI w.).

¹⁴ MIKOŁAJCZYK 1974: 239 – Morsko Dolne (po 1589) – 10%; Czułów (po 1601) – 20%; Zabierzów (po 1601) – 17%; Szczakowa (po 1609) – 14,3%; Młynek (po 1614) – 7,7%; Malanów (po 1618) – 14,4%; Rogoźno

wianym zespole, notowani są w innych skarbach zdeponowanych na terenie Korony¹⁵. W grupie monet niemieckich 10 egzemplarzy pochodzi z końca XVI w. (bite w okresie 1574–1600). Zdecydowana większość została wybita na początku XVII w. (w latach 1602–1617). Do najstarszych monet niemieckich w depozycie z cmentarza przy kościele św. Barbary w Częstochowie należy grosz miasta Getyngi¹⁶ z 1574 r., grosze biskupstw Minden¹⁷ z 1595 r. i Hildesheim¹⁸ z 1600 r. oraz grosz hrabstwa Ravensberg¹⁹ z datą 1600. Odnotowano też egzemplarze monet trzykrajcarowych hrabstwa Hanau-Lichtenberg²⁰ z datą 1599 oraz monet z lat 1587, 1594, 1595 i 1599 emitowanych przez księstwo Palatynatu Zweibrücken²¹. W skarbie znajdujemy również serię XVII-wiecznych monet trzykrajcarowych tego księstwa. Na jednej z nich widnieje data 1605, natomiast trzy pozostałe nie mają zaznaczonego roku emisji. Dwie z nich reprezentują typ bity w latach 1611–1612, a jedna należy do typu emitowanego w okresie 1612–1619. W depozycie znajdują się również inne okazy bez oznaczonego roku wybicia. Są to monety trzykrajcarowe wspomnianego już hrabstwa Hanau-Lichtenberg emitowane w latach 1610–1611. Pozostałe monety trzykrajcarowe pochodzą z hrabstwa Hanau-Münzenberg²² z 1614 r. oraz hrabstw Solms-Lich z datą 1615 i Solms-Hohensolms²³ z 1616. Ponadto do monet wybitych w pierwszych dwóch dekadach XVII w. należą grosze miast: Hildesheim²⁴ z datą 1602, Hameln²⁵ z 1609 i 1614 r. oraz grosz Getyngi z datą 1616²⁶. Rejestrujemy tu drugi egzemplarz monety groszowej hrabstwa Ravensberg datowany

(po 1627) – 18,4%; MARKIEWICZ 2015: 66 – zwiększony udział emisji niemieckich odnotowano również w skarbie z Lublina (po 1625) – 15,3%.

¹⁵ Liczne monety z częstochowskiego znaleziska znajdują swoje analogie poza terenem Korony, w śląskim skarbie z Wilkowa, zob. MĘCLEWSKA i MIKOŁAJCZYK 1983: 106, nr 370 – Wilków (po 1621).

¹⁶ MIKOŁAJCZYK 1974: 230, nr 2 – nie odnotowano tego rocznika.

¹⁷ *Ibidem*: 232, nr 33; MĘCLEWSKA i MIKOŁAJCZYK 1983: 106, nr 370 – Wilków (po 1621); MARKIEWICZ 2015: 68.

¹⁸ MIKOŁAJCZYK 1974: 232, nr 41; MĘCLEWSKA i MIKOŁAJCZYK 1983: 106, nr 370 – Wilków (po 1621).

¹⁹ W unii personalnej z księstwem Jülich-Kleve-Berg; MIKOŁAJCZYK 1974: 233, nr 53; MĘCLEWSKA i MIKOŁAJCZYK 1983: 110, nr 378 – Mokra Lewa (po 1622 lub 1629); 143, nr 510 – Swędów (po 1629).

²⁰ MIKOŁAJCZYK 1974: 233, nr 65; MĘCLEWSKA i MIKOŁAJCZYK 1983: 106, nr 370 – Wilków (po 1621).

²¹ MIKOŁAJCZYK 1974: 234, nr 70; MĘCLEWSKA i MIKOŁAJCZYK 1983: 106, nr 370 – Wilków (po 1621); MARKIEWICZ 2015: 91.

²² MĘCLEWSKA i MIKOŁAJCZYK 1983: 106, nr 370 – Wilków (po 1621); MARKIEWICZ 2015: 88 – ze skarbu z Lublina znane są trzy krajarcy z datami 1612 i 1613 (×2).

²³ MIKOŁAJCZYK 1974: 234, nr 72.

²⁴ *Ibidem*: 231, nr 9; MĘCLEWSKA i MIKOŁAJCZYK 1983: 106, nr 370 – Wilków (po 1621).

²⁵ MIKOŁAJCZYK 1974: 231, nr 11; MĘCLEWSKA i MIKOŁAJCZYK 1983: 89, nr 293 – Cis (po 1613).

²⁶ MIKOŁAJCZYK 1974: 230, nr 2; MĘCLEWSKA i MIKOŁAJCZYK 1983: 106, nr 370 – Wilków (po 1621), 183, nr 650 – Jeżów (po 1648).

na 1609 r.²⁷ Ponadto zidentyfikowano grosz Elektoratu Saksonii²⁸ z 1612, grosz z hrabstwa Barby²⁹ z 1613, a także dwa egzemplarze Elektoratu Brandenburgii³⁰ z lat 1614 i 1615 oraz grosz z hrabstwa Reitberg³¹ z 1616 r. Kolejne grosze, które występują w omawianym skarbie, były bite przez opactwo w Korbei³² w latach 1614 i 1615, opactwo w Kwedlinburgu³³ w latach 1615 i 1617 oraz biskupstwo Padeborn³⁴ w 1615 r.

Wśród monet polskich wystąpiły monety z okresu panowania króla Zygmunta III Wazy (1587–1632) – półtoraki koronne z mennicy krakowskiej z lat 1614 i 1617 oraz z bydgoskiej z lat 1614, 1615, 1616 i 1617. W skarbie znalazły się również krucierze koronne³⁵, bite najprawdopodobniej w mennicy krakowskiej w latach 1615 i 1617. Łącznie zidentyfikowano 24 monety tego władcy, co stanowi 25,26% całości skarbu. Jednocześnie w omawianym depozycie jest to największa liczba monet należąca do jednego emitenta. W składzie skarbu brak emisji poprzednich władców polskich, jagiellońskich bądź Stefana Batorego. Jak się przyjmuje, kres ich obiegu na rynku polskim przypada na lata 20. XVII w. (rok graniczny to 1627). Ponadto analiza depozytów wykazuje, że w tym czasie monety Zygmunta III Wazy w skarbach uzyskiwały zdecydowaną przewagę, a udział pieniądza polskiego obiegającego w Koronie był dominujący³⁶.

W skarbie zdeponowano również 25 monet o nominale 3 krajcarów, pochodzących z terenów Śląska. Należały one do austriackiego systemu monetarnego, który Habsburgowie konsekwentnie wprowadzali na podległych sobie terenach. Wybite zostały w sześciu różnych mennicach w 2. dekadzie XVII w. i stanowią 26,31% całości znaleziska. Do najstarszych zaliczamy dwa egzemplarze z księstwa legnicko-brzeskiego wybite w 1610 r. w mennicy Złoty Stok. Pozostałe monety tego księstwa pochodzą z lat 1616, 1617 i 1618. Księstwo cieszyńskie reprezentują monety trzykrajcarowe z 1611 r. pochodzące z mennicy cieszyńskiej. Z księstwa ziębicko-

²⁷ MIKOŁAJCZYK 1974: 233, nr 53; MĘCLEWSKA i MIKOŁAJCZYK 1983: 89, nr 293 – Cis (po 1613); 93, nr 305 – Młynek (po 1614); 103, nr 361 – poznańskie, miejscowość nieznana (po 1620).

²⁸ MIKOŁAJCZYK 1974: 232, nr 49.

²⁹ *Ibidem*: 234, nr 79; MĘCLEWSKA i MIKOŁAJCZYK 1983: 180, nr 642 – Turowo (po 1646); *ibidem*: 106, nr 370 – Wilków (po 1621).

³⁰ MIKOŁAJCZYK 1974: 233, nr 58; MĘCLEWSKA i MIKOŁAJCZYK 1983: 93, nr 305 – Młynek (po 1614); 110, nr 378 – Mokra Lewa (po 1622 lub 1629); 180, nr 642 – Turowo (po 1646); MARKIEWICZ 2015: 87.

³¹ MĘCLEWSKA i MIKOŁAJCZYK 1983: 106, nr 370 – Wilków (po 1621).

³² MIKOŁAJCZYK 1974: 231, nr 30; MĘCLEWSKA i MIKOŁAJCZYK 1983: 103, nr 361 – poznańskie, miejscowość nieznana (po 1620); 106, nr 370 – Wilków (po 1621); 110, nr 378 – Mokra Lewa (po 1622 lub 1629).

³³ MIKOŁAJCZYK 1974: 232, nr 38; MĘCLEWSKA i MIKOŁAJCZYK 1983: 97, nr 322 – Małanów (po 1618); 106, nr 370 – Wilków (po 1621).

³⁴ MIKOŁAJCZYK 1974: 232, nr 36; MĘCLEWSKA i MIKOŁAJCZYK 1983: 106, nr 370 – Wilków (po 1621); MARKIEWICZ 2015: 69 (fot. 77) – grosz z 1612 r.

³⁵ 3 krucierze koronne – srebrna moneta o wartości 3 krajcarów, należąca do systemu monetarnego I Rzeczypospolitej, emitowana w latach 1615–1618, a przeznaczona do handlu ze Śląskiem i Czechami, zob. ŻABIŃSKI 1981: 117; PASZKIEWICZ 2012: 101.

³⁶ MIKOŁAJCZYK 1980: 29; MARKIEWICZ 2015: 62.

-oleśnickiego zidentyfikowano trzy egzemplarze z lat 1613, 1614 i 1616, wybite w mennicy oleśnickiej. Z kolei księstwo opawskie reprezentuje egzemplarz wybit w Opawie w 1614 r. W skarbie zdeponowano również monety księstwa karniowskiego z mennicy Karniów z lat 1615, 1617 i 1618, a księstwo nyskie biskupów wrocławskich reprezentują trzy egzemplarze monet z mennicy nyskiej z 1615 i 1617 r. Odnotowane w depozycie częstochowskim emisje śląskie rejestrują nieliczne skarby z terenów Rzeczypospolitej datowane na 1. ćwierć XVII w.³⁷ W depozytach tych nie odnotowano monet księstw opawskiego i karniowskiego. W skarbach występują zazwyczaj pojedyncze egzemplarze, które nie stanowią znaczącej domieszki; chronologia depozytów wskazuje również, że monety te w Koronie nie cyrkulowały długo w obiegu. Należy zauważyć, że duża liczba monet śląskich wyróżnia skarb z Częstochowy na tle odnotowanych dotąd znalezisk z dawnych ziem Korony.

W omawianym depozycie zarejestrowano również monetę pochodzącą z biskupstwa kamińskiego na Pomorzu – grosz Franciszka I (1602–1618) z 1617 r., zwany też półtorakiem, bity w mennicy w Koszalinie. Monety z Pomorza Zachodniego obiegały na terenach Rzeczypospolitej w niewielkich ilościach i funkcjonowały do początku 2. ćwierci XVII w., są też rzadko notowane w skarbach³⁸. Analogiczny egzemplarz wystąpił w skarbie z Lublina³⁹.

Wśród monet zidentyfikowano ponadto dwa egzemplarze o nominale 3 krajcarów pochodzące ze szwajcarskiego Kantonu Szafula⁴⁰. Okazy te są mocno zniszczone, w związku z tym trudno je dokładnie datować. Ten typ monety był bity w mennicy w Szafulu w okresie 1551–1611. Szacuje się, że największa ich produkcja przypadała na lata 1596–1599.

Zidentyfikowano również dwie monety fałszywe. Pierwszy egzemplarz to półtorak koronny Zygmunta III Wazy (1587–1632) – w złym stanie, zachowany fragmentarycznie, bez daty. Do jego wykonania użyto mosiądzu. Drugi okaz to bliżej nieokreślona niemiecka moneta trzykrajcarowa, bez roku emisji, wybita w miedzi i pobielona.

Najstarszą monetą w skarbie są 3 krajcary Ferdynanda I Habsburga (1521–1564) z 1547 r. wybite w mennicy wiedeńskiej. Chronologię zespołu zamykają emisje śląskie monet trzykrajcarowych z 1618 r. Są to monety Jana Jerzego (1606–1621)

³⁷ MĘCLEWSKA i MIKOŁAJCZYK 1983: 84 nr 268 – Szczakowa (po 1609); 93, nr 305 – Młynek (po 1614); 95, nr 315 – Stryków (po 1615); 96, nr 319 – Żarki (po 1616); 97, nr 322 – Małanów (po 1618); 110, nr 378 – Mokra Lewa (po 1622 lub 1629); 118, nr 405 – Olędzkie (po 1624); wszystkie egzemplarze z częstochowskiego skarbu wystąpiły we wspomnianym wyżej depozycie z Wilkowa: 106, nr 370 – Wilków (po 1621); MARKIEWICZ 2015: 63–64 – skarb z Lublina (po 1625).

³⁸ PAWŁOWSKI 2018: 9–10.

³⁹ MARKIEWICZ 2015: 65, 86 – skarb z Lublina (fot. 42).

⁴⁰ MĘCLEWSKA i MIKOŁAJCZYK 1983: 96, nr 319 – Żarki (po 1616); 110, nr 378 – Mokra Lewa (po 1622 lub 1629); MARKIEWICZ 2015: 93 – skarb z Lublina (fot. 97).

z księstwa karniowskiego z mennicy Karniów oraz Jana Chrystiana i Jerzego Rudolfa (1602–1621) z księstwa legnicko-brzeskiego wybite w mennicy Złoty Stok. Należy tu jednak nadmienić, że w omawianym depozycie znajduje się trzykrajcowa moneta z Palatynatu Zweibrücken bez roku wybicia, należąca do typu emitowanego przez Jana II Wittelsbacha (1587–1635) w latach 1612–1619. W związku z tym *terminus post quem* zdeponowania skarbu przypada na 1619 r. Możemy zatem przyjąć, że skarb najprawdopodobniej został ukryty na początku wojny trzydziestoletniej. Rozpiętość chronologiczna skarbu wynosi 72 lata, przy czym zdecydowana większość monet pochodzi z emisji pomiędzy 1600 a 1619 r.

Jak wykazał Andrzej Mikołajczyk, w datowanych na 2. połowę XVI w. skarbach z ziem polskich udział monet niemieckich jest początkowo nieznaczny, co pośrednio wskazuje na ich niewielkie znaczenie w obiegu, głównie na terenach przygranicznych, by stopniowo wzrastać. Jak już wspomniano, w kilku skarbach z przełomu XVI i XVII w. zarejestrowano zwiększony udział monet niemieckich. Największe natężenie napływu drobnej monety niemieckiej miało miejsce w 1. ćwierci XVII w. Wówczas rejestrowane są już one w skarbach z terenu całej Korony, w tym też czasie procentowy udział drobnych monet niemieckich w depozytach znacząco wzrasta. Zauważmy, że z okresem największego napływu wiążą się wszystkie monety niemieckie znalezione w omawianym skarbie z Częstochowy. Zakończenie napływu drobnych monet niemieckich na ziemię Rzeczypospolitej wiąże się z reformą systemu monetarnego w Cesarstwie i wprowadzeniem przez cesarza Ferdynanda II (1619–1637) w 1623 r. nowej ordynacji menniczej. Napływ ustał, ale monety niemieckie, które znajdowały się na rynku polskim, pozostały w obiegu. Rejestrujemy je w skarbach z terenu całej Polski ukrytych w 2. ćwierci XVII w., szczególnie po 1627 r., gdy w polskich mennicach wstrzymano bicie drobnej monety⁴¹.

Zjawisko napływu drobnej monety niemieckiej na tereny Korony miało związek z zachodzącymi przemianami gospodarczymi w Europie. Początek XVII w. przyniósł rewolucję cen (zwaną „drogością powszechną”) i postępujący kryzys monetarny. W Cesarstwie Niemieckim rozpoczął się on około połowy XVI w. i stale się nasilał, by w 1. dekadzie XVII w. przybrać katastrofalne rozmiary. Masowe wycofywanie z obiegu dobrej monety i przebijanie jej na gorszą, o zaniżonej wartości, prowadziło do wycieńczenia gospodarczego krajów niemieckich. Ten okres zamieszania menniczego zwykło się określać mianem „Kipper und Wipperzeit” – okresem oszustów pieniężnych (mennicznych). Był to czas inflacji, która przerodziła się w hiperinflację⁴². Kryzys ten dotknął większość państw europejskich, nie tylko te

⁴¹ MIKOŁAJCZYK 1974: 239–240, 242–244.

⁴² KAŁKOWSKI 1957: 71–75; ŻABIŃSKI 1976: 1–3; IDEM 1989: 50; MIKOŁAJCZYK 1980: 14–15; PASZKIEWICZ 2012: 97.

pozostające pod wpływem Cesarstwa. Negatywnie odbił się również na stosunkach pieniężnych w państwie polskim, gdzie zaczęło brakować rodzimej monety, głównie trojaków, które były wysoko cenione za granicą i znikwały z rynku rodzimego. W jej miejsce napływała drobna, gorsza moneta obca (zalegalizowana w 1598). Pogorszającą się sytuację gospodarczą napędzał dodatkowo napływ do kraju licznych fałszerstw i naśladownictw oraz obniżenie standardu monet, co spowodowało, że również w państwie polskim zaczął panować chaos. Wobec takiej sytuacji 13 marca 1601 r. konstytucja sejmowa nakazała zamknięcie wszystkich mennic koronnych. W użyciu pozostała tylko mennica krakowska⁴³. Sejmowa komisja warszawska już w 1604 r. uchwaliła dewaluację drobnej polskiej monety, a od 1614 koronne mennice w Bydgoszczy i Krakowie rozpoczęły emisję nowego nominału – półtoraka (1 i ½ grosza), którego wartość nominalna została zaniżona (o 14%)⁴⁴. Bicie półtoraków koronnych Zygmunt III Waza wprowadził między innymi wskutek poczynań Jana Zygmunta Hohenzollerna (1608–1619), władcy Brandenburgii. Jan Zygmunt Hohenzollern rozpoczął w 1612 r., w nowej mennicy w Dreźnie, wybijanie groszy brandenburskich, które były przeznaczone na rynek polski i przynosiły straty skarbowi Korony. Zanim powstrzymano jego działalność, w mennicach koronnych w Bydgoszczy i Krakowie rozpoczęto wybijanie nowych monet – półtoraków naśladowujących grosze brandenburskie Jana Zygmunta. Miały one zastąpić w Polsce monety niemieckie, ale i pełnić funkcję towaru eksportowego na teren Cesarstwa. Niemal równolegle, bo od 1615 r., najprawdopodobniej w mennicy krakowskiej, rozpoczęto emisję monet o tej samej wartości co półtoraki, ale w typie trzykrajcarówek habsburskich. Mowa tu o 3 krucierzach koronnych, których produkcja przeznaczona była na rynki Śląska i Czech⁴⁵. Jak już wspomniano, w omawianym przez nas skarbie z Częstochowy wystąpiły zarówno półtoraki, jak i trzykrucierzówki koronne.

Skarb monet z cmentarza przy kościele św. Barbary z Częstochowy nie jest reprezentatywnym, typowym depozytem i nie oddaje struktury rynku pieniężnego w Rzeczypospolitej 1. ćwierci XVII stulecia. Przypomnijmy, że niespotykana jest w takich proporcjach przewaga monet obcych, niemieckich i śląskich, nad polskimi. Monety polskie reprezentują tylko emisje Zygmunta III Wazy (1587–1632). Jak już wspomniano, w składzie skarbu brak emisji poprzednich władców polskich, jagiellońskich bądź Stefana Batorego. Wydaje się, że depozyt ten został uformowany raczej poza granicami Korony, być może na sąsiadujących ziemiach śląskich lub niemieckich. Chociaż rozpiętość chronologiczna skarbu wynosi 72 lata, to

⁴³ *Ibidem*: 97.

⁴⁴ ŻABIŃSKI 1976: 7; MIKOŁAJCZYK 1980: 13–15; IDEM 1983: 122.

⁴⁵ *Ibidem*: 122; PASZKIEWICZ 2012: 100–101.

z przeważającą liczbą monet wybitych w 2. dekadzie XVII w. możemy wnioskować, że został on uformowany w tym krótkim czasie. Właściciel depozytu przeprowadził staranną selekcję monet, które weszły w jego skład. Zespół wyróżnia jednorodność nominałów, które dla posiadacza miały zapewne znaczącą wartość. Interesujący jest również wysoki odsetek monet kościelnych. Możemy pokusić się o następującą interpretację: być może osobę, która zgromadziła ten depozyt, należy wiązać ze środowiskiem kościelnym. Byłby to pielgrzym odwiedzający miejsca święte, który zatrzymał się w Częstochowie, będącej w tym czasie znanym ośrodkiem kultu, lub żebrak „pracujący” przy częstochowskich kościołach (sanktuariach). Jałmużnikowi często rzucano „drobny grosz” – drobnaki, monety obce, przedstawiające dla darczyńcy niewielką wartość. Stąd też tak jednolity skład skarbu i brak wysokich nominałów. Właściciel przeprowadzał dokładną selekcję tego, co znalazło się w zebranych przez niego datkach. Drobnie monety „szelągowe” wydawane były na potrzeby życia codziennego, a grosze, krajcary, półtoraki odkładane do sakiewki. Jak wykazały badania archeologiczne i historyczne przy kościele św. Barbary funkcjonował szpital-przytułek. Może to w jego mury trafił potrzebujący pomocy właściciel sakiewki, którą ukrył wcześniej na przylegającym cmentarzu i niestety nie zdołał jej już podjąć. Być może po śmierci sam został tam pogrzebany?

KATALOG MONET

Katalog ułożony został według krajów pochodzenia monet, a w ich obrębie według emitentów (chronologicznie).

Daty i litery w nawiasach prostokątnych oznaczają rekonstruowany okres emisji lub rekonstruowaną inskrypcję.

Znak „\” – nieczytelne miejsce jednej litery

Znak „_” – przerwa w legendzie

Aw. – awers

Rew. – rewers

men. – mennica

b.r. – bez roku

nr inw. – numer inwentarza

ARCYKSIĘSTWO AUSTRIACKIE

Ferdynand I Habsburg (1521–1564)

1. 3 krajcary, 1547, men. Wiedeń

Aw.: popiersie władcy, *FERD[INAN]·D·G·RO·VNG·BOE·REX

Rew.: Orzeł, INF _ HI·AR _ CH[ID] _ AVST·15 _ 47·

srebro; 1,991 g; 21,2 mm; nr inw. 53

SCHULTEN 1974: nr 4128

NIEMCY

ELEKTORAT BRANDENBURGII

Jan Zygmunt Hohenzollern (1608–1619)

2. Grosz (1/24 talara), 1614, men. Drezdenko

Aw.: jabłko królewskie z cyfrą Z4 dzieli rok 1 _ 4, w otoku: ·IO·SIG·D·G·MA B·S·RI

Rew.: pięciopolowa tarcza herbowa, w otoku: AR·E·EL·I PRIVL·CL·MOD [HL], sygnatura

HL – zarządcy mennicy Henryka Lafferta

srebro; 1,313 g; 21,3 mm; nr inw. 55

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 5125; NEUMANN 1995: nr 62; KRAUSE i MISHLER 1999: 314, nr KM# 42

3. Grosz (1/24 talara), 1615, men. Drezdenko

Aw.: jabłko królewskie z cyfrą Z4, w otoku: ·IO SI·D·G·MA·B·S·RI·

Rew.: pięciopolowa tarcza herbowa, w otoku: A·E·E·I·PIU·C·M·D·1·6·HL·1·5·, sygnatura

HL – zarządcy mennicy Henryka Lafferta

srebro; 1,486 g; 20,7 mm; nr inw. 62

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 5126; NEUMANN 1995: nr 62; KRAUSE i MISHLER 1999: 314, nr KM# 42

HRABSTWO BARBY

Wolfgang II (1586–1615)

4. Grosz (1/24 talara), 1613, men. Barby (?)

Aw.: czteropolowa tarcza herbowa, w otoku: ·MON NOVA·COMIT·BARB·ET·M·

Rew.: jabłko królewskie z cyfrą Z4, po bokach litery H _ M – sygnatura Heinricha Meyera, w otoku: MAT·I D·G RO IM·SEM·AV 16· _ 13

srebro; 1,286 g; 20,9 mm; nr inw. 84

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 4219; KRAUSE i MISHLER 1999: 296, nr KM# 6

GETYNGA – MIASTO

5. Grosz (1/24 talara), 1574, men. Getynga

Aw.: litera G nałożona na krzyż, w otoku: MON _ NOVA _ G[OT]T _ [IN]GIE

Rew.: jabłko królewskie z cyfrą Z4 dzieli rok 7 _ 4, w otoku: MAXIMI[LI] D·GR·RO·I·SE, – haki – znak mincerza Melchiora Huxera

srebro; 1,678 g; 22,6 mm; nr inw. 64

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 3931; CUHAJ 2011: 463, nr MB# 13

6. Grosz (1/24 talara), 1616, men. Getynga

Aw.: litera G, w otoku: [MO] NO·GOTTINGENSIS

Rew.: jabłko królewskie z cyfrą Z4, w otoku: MATTI·RO·IM·S·A 16 _ 16

srebro; 1,072 g; 20,5 mm; nr inw. 81

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 3940; CUHAJ 2011: 463, nr KM# 10

HAMELN – MIASTO

7. Grosz (1/24 talara), 1609, men. Hameln

Aw.: pomiędzy kościelnymi wieżami herb miasta, w otoku: MO·N·ARG·REIO·HAME·, znak mincerza Sebastiana Schorasa

Rew.: jabłko królewskie z cyfrą Z4, w otoku: RVD·II·RO·LM·SEM·A· 16 _ 09

srebro; 1,338 g; 21 mm; nr inw. 82

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 3852; KRAUSE i MISHLER 1999: 484, nr KM# 6.1(b)

8. Grosz (1/24 talara), 1614, men. Hameln

Aw.: pomiędzy kościelnymi wieżami herb miasta, w otoku: MO NO CIVO HAMEL·, znak mincerza Jacoba Pfahlera (serce z krzyżykiem przebite hakiem mincerskim)

Rew.: jabłko królewskie z cyfrą Z14, dzieli rok ·16 _ 14·, w otoku: ·MAT·I·RO IM·S·AU·srebro; 0,675 g; 20,8 mm; nr inw. 63

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 3854; KRAUSE i MISHLER 1999: 484, nr KM# 10(d)

HRABSTWO HANAU-LICHTENBERG

Filip V (1570–1599)

9. 3 krajcary, 1599, men. Wörth

Aw.: pięciopółowa tarcza herbowa, po bokach rok 9 _ 9, w otoku: [||||] A HANAV D·I LICH·E·O[·] znak mincerski – skrzyżowane haki

Rew.: orzeł cesarski, na piersi 3 – wartość nominału, w otoku: RVDOL II [\\IMP] AVG·P·F·[DEC]

srebro; 1,611 g; 22,9 mm; nr inw. 46

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 2200; SUCHIER 1897: nr 213; CUHAJ 2011: 495, nr MB# 3 (wariant ze znakiem skrzyżowanych haków, nienotowany w tym katalogu)

Jan Reinhard (1599–1625)

10. 3 krajcary, niedatowane, z lat 1610–1611, men. Hanau

Aw.: pięciopółowa tarcza herbowa, w otoku: ·IOAN·REINH·CO·IN·HANAVV· ☉

Rew.: orzeł cesarski, na piersi 3 – wartość nominału, w otoku: ·MATTHI·I·RO·IMP·SEM·AV·srebro; 1,372 g; 21 mm; nr inw. 58

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 2219–2220; KRAUSE i MISHLER 1999: 486, nr KM# 21

11. 3 krajcary, niedatowane, z lat 1610–1611, men. Hanau

Aw.: pięciopółowa tarcza herbowa, w otoku: ·IOAN·REINH·CO·IN·HANAVV· ☉

Rew.: orzeł cesarski, na piersi 3 – wartość nominału, w otoku:

·MATTHI·I·RO·IMP·SEM·AVG·

srebro; 1,309 g; 21 mm; nr inw. 59

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 2219–2220; KRAUSE i MISHLER 1999: 486, nr KM# 21

12. 3 krajcary, niedatowane, z lat 1610–1611, men. Hanau

Aw.: pięciopółowa tarcza herbowa, w otoku: IOAN·REINH·CO·IN HANAVV ☉

Rew.: orzeł cesarski, na piersi 3 – wartość nominału, w otoku: MATTHI·I·RO·IMP·SEM·AVG·srebro; 1,167 g; 20,8 mm; nr inw. 72

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 2219–2220; KRAUSE i MISHLER 1999: 486, nr KM# 21

HRABSTWO HANAU-MÜNZENBERG

Katarzyna Belgijska z Nassau (1612–1626) – regentka, w imieniu małoletniego Filipa Maurycego (1612–1638)

13. 3 krajcary, 1614, men. Hanau

Aw.: pięciopółowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: MON·TVT·HANAV RI ET MVNT·*

Rew.: orzeł cesarski, na piersi 3 – wartość nominału, w otoku: MATTHI·D·G IM·RO·SEM·A·1614

srebro; 1,609 g; 20,7 mm; nr inw. 52

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 2185; KRAUSE i MISHLER 1999: 488, nr KM# 32

HILDESHEIM – MIASTO

14. Grosz (1/24 talara), 1602, men. Hildesheim

Aw.: tarcza herbowa z ozdobnym hełmem, w otoku: MO·NO·RE _ IP·HILD, skrzyżowane haki – znak mincerski Henniga Hansa*Rew.*: jabłko królewskie z cyfrą Z4 dzieli rok 16 _ 0Z, w otoku: RVDOL·II·ROM·IMP·SEM·A srebro; 1,732 g; 20,8 mm; nr inw. 85

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 4052; CUHAJ 2011: 566, nr KM# 137

HILDESHEIM – BISKUPSTWO

Ernest Bawarski (1573–1612)

15. Grosz (1/24 talara), 1600, men. Moritzberg

Aw.: pięciopolowa tarcza herbowa, w otoku: ERN·DG·AR·COL EL AD HIL*Rew.*: jabłko królewskie z cyfrą Z4 dzieli rok 16 _ 00, w otoku: RUDOL·II·ROM·IMP·SEM AVG

srebro; 1,362 g; 22,2 mm; nr inw. 86

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 3996; KRAUSE i MISHLER 1999: 512, nr KM# 9

KORBEA – OPACTWO

Dietrich IV von Beringhausen (1585–1616)

16. Grosz (1/24 talara), 1614, men. Höxter

Aw.: czteropolowa tarcza herbowa nałożona na miecz i pastorał, powyżej mitra, w otoku: TEOD·D·G·ABB CORB*Rew.*: jabłko królewskie z cyfrą Z4, po lewej hak – znak mincerski Hansa Kaysera, w otoku: MATI D·G·RO·I·S·AV·16 _ ·14·

srebro; 1,292 g; 20,7 mm; nr inw. 87

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 3113; KRAUSE i MISHLER 1999: 438, nr KM# 12

17. Grosz (1/24 talara), 1615, men. Höxter

Aw.: czteropolowa tarcza herbowa nałożona na miecz i pastorał, powyżej mitra, w otoku: TEO·DE·G·ABB·CORB*Rew.*: jabłko królewskie z cyfrą Z4, w otoku przed rokiem hak – znak mincerski Hansa Kaysera, w otoku: MAT·I·D·G·R·I·S·A _ 16 _ ·15·

srebro; 1,329 g; 20,3 mm; nr inw. 77

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 3114; KRAUSE i MISHLER 1999: 438, nr KM# 12

KWEDLINBURG – OPACTWO

Dorota von Sachsen (1610–1617)

18. Grosz (1/24 talara), 1615, men. Kwedlinburg

Aw.: dwupolowa tarcza herbowa w otoku: ·MON·NOV·D·G·DOROTHÆ·*Rew.*: jabłko królewskie z cyfrą Z4, po prawej TE – sygnatura mincerza Tobiasa Eitzea, w otoku: DVC·SAX·AB·QVEDEL· 16 _ 15

srebro; 1,471 g; 20,2 mm; nr inw. 69

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 4163; CUHAJ 2011: 957, nr KM# 3

19. Grosz (1/24 talara), 1617, men. Kwedlinburg

Aw.: dwupolowa tarcza herbowa, w otoku: MO·NO·D·G·DOROTHEÆ·HL·, HL – sygnatura mincerza Heinricha Löhra*Rew.*: jabłko królewskie z cyfrą Z4, w otoku: DVC·SAX·AB·QVEDL· 16 _ 17

srebro; 1,201 g; 20,2 mm; nr inw. 61

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 4168; CUHAJ 2011: 957, nr KM# 3

20. Grosz (1/24 talara), 1617, men. Kwedlinburg

Aw.: dwupolowa tarcza herbowa, w otoku: MO·NOV·D·G·DOROTHEÆ·HL·, HL – sygnatura mincerza Heinricha Löhra

Rew.: jabłko królewskie z cyfrą Z4, w otoku: DVC·SAX·AB·QVED· 16 _ 17

srebro; 1,342 g; 20 mm; nr inw. 70

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 4168; CUHAJ 2011: 957, nr KM# 3

21. Grosz (1/24 talara), 1617, men. Kwedlinburg

Aw.: dwupolowa tarcza herbowa, w otoku: MO·NOV·D·G·DOROTHEÆ·HL·, HL – sygnatura mincerza Heinricha Löhra

Rew.: jabłko królewskie z cyfrą Z4, w otoku: DVC·SAX·AB·QVED· 16 _ 17

srebro; 1,089 g; 20 mm; nr inw. 71

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 4168; CUHAJ 2011: 957, nr KM# 3

22. Grosz (1/24 talara), 1617, men. Kwedlinburg

Aw.: dwupolowa tarcza herbowa, w otoku: MO·NOV·D·G·DOROTHEÆ·HL·, HL – sygnatura mincerza Heinricha Löhra

Rew.: jabłko królewskie z cyfrą Z4, w otoku: DVC·SAX·AB·QVEDL· 16 _ 17

srebro; 1,403 g; 19,8 mm; nr inw. 74

Lit.: SAURMA-JELTSCH 1892: nr 4168; CUHAJ 2011: 957 nr KM# 3

23. Grosz (1/24 talara), 1617, men. Kwedlinburg

Aw.: dwupolowa tarcza herbowa, w otoku: MO·NOV·D·G·DOROTHEÆ·HL·, HL – sygnatura mincerza Heinricha Löhra

Rew.: jabłko królewskie z cyfrą Z4, w otoku: DVC·SAX·AB·QVED· 16 _ 17

srebro; 1,150 g; 19,8 mm; nr inw. 75

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 4168; CUHAJ 2011: 957, nr KM# 3

24. Grosz (1/24 talara), 1617, men. Kwedlinburg

Aw.: dwupolowa tarcza herbowa, w otoku: MO·NOV·D·G·DOROTHEÆ·HL·, HL – sygnatura mincerza Heinricha Löhra

Rew.: jabłko królewskie z cyfrą Z4, w otoku: DVC·SAX·AB·QVED· 16 _ 17

srebro; 1,181 g; 20 mm; nr inw. 76

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 4168; CUHAJ 2011: 957, nr KM# 3

MINDEN – BISKUPSTWO

Anton von Schauenburg (1587–1599)

25. Grosz (1/24 talara), 1595, men. Minden

Aw.: pięciopolowa tarcza herbowa, w otoku: MO·NO·A[NT] CONFEP·MIND, znak mincerza Christopha Diessa

Rew.: jabłko królewskie z cyfrą Z4 dzieli rok 9 _ 5, w otoku: RVDOL·Z·ROM·IM·SEM·AV

srebro; 1,473 g; 22 mm; nr inw. 79

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 3227; CUHAJ 2011: 746, nr MB# 65

PADERBORN – BISKUPSTWO

Dietrich IV von Fürstenberg (1585–1618)

26. Grosz (1/24 talara), 1615, men. Paderborn

Aw.: owalna, czteropolowa tarcza nałożona na krzyż i pastorał, powyżej mitra biskupia, w otoku: TEO·A·FVRS·DG·EP·PA

Rew.: jabłko królewskie z cyfrą Z4 dzieli rok 16 _ 15, w otoku: MATIAS·I·RO·IM·S·AV·

srebro; 1,511 g; 20,4 mm; nr inw. 83

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 3089; CUHAJ 2011: 849, nr KM# 16.3

HRABSTWO RAVENSBERG

Jan Wilhelm I (1592–1609)

27. Grosz (1/24 talara), 1600, men. Bielefeld

Aw.: tarcza herbowa, nad tarczą trzy hełmy, w otoku napis rozdzielony małą tarczą herbową:

DE[\] RE _ F VGIVG

Rew.: jabłko królewskie z cyfrą Z4, po bokach rok 16 _ 00, w otoku: MO NO DVC IVL CLI ET, znak mincerski Petera Buscha

srebro; 1,678 g; 20,7 mm; nr inw. 73

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 3030; KRAUSE i MISHLER 1999: 663, nr KM# 5

28. Grosz (1/24 talara), 1609, men. Bielefeld

Aw.: tarcza herbowa, nad tarczą trzy hełmy, w otoku napis rozdzielony małą tarczą herbową:

DEVS RE _ F VGIVG

Rew.: jabłko królewskie z cyfrą Z4, po bokach rok 16 _ 09 (leżąca 9), w otoku: MO NO DVC IVL CLI ET

srebro; 1,318 g; 20,7 mm; nr inw. 51

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 3038; KRAUSE i MISHLER 1999: 663, nr KM# 5

HRABSTWO RIETBERG

Jan III (1601–1625)

29. Grosz (1/24 talara), 1616, men. Rietberg (?)

Aw.: tarcza herbowa, w otoku: IO·G·E·D·P·O·E·R·TTBER:

Rew.: jabłko królewskie z cyfrą Z4, w otoku: MATI·D·G·R·IM·S·A·16· _ 16·

srebro; 1,020 g; 19,7 mm; nr inw. 80

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 3245; KRAUSE i MISHLER 1999: 678, nr KM# 14

SAKSONIA

Jan Jerzy I Wettyn (1611–1656)

30. Grosz (1/24 talara), 1612, men. Drezno

Aw.: dwupolowa tarcza herbowa rozdziela rok 16 _ 12, nad nią jabłko królewskie, w otoku:

IOAN:GEORG:SA:IV:CLE:MO:D·

Rew.: czteropolowa tarcza herbowa, w otoku: S:R:IMP:ARCHIM:EL·E·VICARIVS, łabędź – znak mincerza Heinricha von Rehnen

srebro; 1,680 g; 20,3 mm; nr inw. 66

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 4580; MERSEBURGER 1894: nr 866; CUHAJ 2011: 1046, nr KM# 49

HRABSTWO SOLMS-HOHENSOLMS

Filip Reinhard I (1613–1635)

31. 3 krajcary, 1616, men. Nieder-Weisel

Aw.: czteropolowa tarcza herbowa, skrócony rok 1 _ 6, w otoku: [\ILI\S]·COM SOLMS [LICH \]

Rew.: orzeł cesarski, na piersi 3 – wartość nominału, w otoku: MATTHI·I·D·G RO [\]16

srebro; 1,608 g; 20,4 mm; nr inw. 89

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 2357; CUHAJ 2011: 1286, nr KM# 42

HRABSTWO SOLMS-LICH

Ernst II (1602–1619)

32. 3 krajcary, 1615, men. Södel

Aw.: czteropolowa tarcza herbowa, skrócony rok [1] _ 6, w otoku: ERNEST·CO·SOL[\\]

LICH·S·D·G, znak mincerski Hansa Schmidta von Bielefeld

Rew.: orzeł cesarski, na piersi 3 – wartość nominału, w otoku: ·MA[\\]

A·I·D·G·RO·[IMP]·S·A·1615·

srebro; 1,009 g; 21,4 mm; nr inw. 54

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 2347; CUHAJ 2011: 1289, nr KM#19

PALATYNAT ZWEIBRÜCKEN

Jan I Wittelsbach (1569–1604)

33. 3 krajcary, 1587, men. Zweibrücken

Aw.: trzy tarcze herbowe, powyżej skrócony rok ·87·, w otoku: IOHA·D·G·CO·PA·RH DV
BA·CVA**Rew.*: orzeł cesarski, na piersi 3 – wartość nominału, w otoku: RVDOL·Z·IMP·AVG·P·F D[\\]

srebro; 1,466 g; 20,5 mm; nr inw. 68

CUHAJ 2011: 894, nr MB#72

34. 3 krajcary, 1594, men. Zweibrücken

Aw.: trójpłowa tarcza herbowa, po bokach skrócony rok 9 _ 4, w otoku: IOHA·D G
CO·PA·RH·DV [B]A C·VE*Rew.*: orzeł cesarski, na piersi 3 – wartość nominału, w otoku: [\\]Z·IMP·AVG·[P]F DE·

srebro; 1,736 g; 21,9 mm; nr inw. 88

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 2007; CUHAJ 2011: 895, nr MB#87

35. 3 krajcary, 1595, men. Zweibrücken

Aw.: trójpłowa tarcza herbowa, po bokach skrócony rok 9 _ 5, w otoku: IOHA·D
G·CO·PA·RH DV·BA·CDV·ES·*Rew.*: orzeł cesarski, na piersi 3 – wartość nominału, w otoku:

RVODL·Z·IMP·AVG·P·F·DEC·

srebro; 1,495 g; 22,4 mm; nr inw. 56

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 2008; CUHAJ 2011: 895, nr MB#87

36. 3 krajcary, 1599, men. Zweibrücken

Aw.: trójpłowa tarcza herbowa, po bokach skrócony rok 9 _ 9, w otoku: IOHA·D G CO [P]
A·RH·DV·BA·[\\]*Rew.*: orzeł cesarski, na piersi 3 – wartość nominału, w otoku: RVDOL Z IMP _
AVG·P·F·DEC·

srebro; 1,565 g; 22,6 mm; nr inw. 57

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 2012; CUHAJ 2011: 895, nr MB#87

37. 3 krajcary, 1599, men. Zweibrücken (moneta złamana, 2 fr.)

Aw.: trójpłowa tarcza herbowa, po bokach skrócony rok 9 _ 9, w otoku: [I]OHA D
[G]·CO·PA·RH·DV·B[\\V·E]*Rew.*: orzeł cesarski, na piersi 3 – wartość nominału, w otoku: RVDOL Z·IMP·AVG [\\] DEC

srebro; 0,672 i 0,278 g; 22,7 mm; nr inw. 90

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 2012; CUHAJ 2011: 895, nr MB# 87

Jan II Wittelsbach (1604–1635)

38. 3 krajcary, 1605, men. Zweibrücken

Aw.: trzy tarcze herbowe, powyżej rok 1605, w otoku: IOHA·DG·CO·PA·RH·DV [B]A·C[V]E[]

Rew.: orzeł cesarski, na piersi 3 – wartość nominału, w otoku: ·RVDOL·II·RO·IMP·AVG·P·F·DEC

srebro; 1,168 g; 21,2 mm; nr inw. 92

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 2025; CUHAJ 2011: 895, nr KM# 8

39. 3 krajcary, b.r. (niedatowane, z lat 1611–1612), men. Zweibrücken

Aw.: trójpółowa tarcza herbowa, w otoku: IOHA·D·G·CO·PA·RH·DV·BA·C·V·E·S

Rew.: orzeł cesarski, na piersi 3 – wartość nominału, w otoku: RVDOL·II·RO·IMP·AVG·P·F·DEC·

srebro; 1,528 g; 21 mm; nr inw. 91

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 2029; CUHAJ 2011: 895, nr KM# 15

40. 3 krajcary, b.r. (niedatowane, z lat 1611–1612), men. Zweibrücken

Aw.: trójpółowa tarcza herbowa wokół trzy rozetki, w otoku:

IOHA·D·G·[]·PA·RH·DV·BA·C·V·E·S

Rew.: orzeł cesarski, na piersi 3 – wartość nominału, w otoku: RVDOL·II·RO·IMP·AVG []·DE

srebro; 1,530 g; 21,6 mm; nr inw. 94

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 2029; CUHAJ 2011: 895, nr KM# 15

41. 3 krajcary, b.r. (niedatowane, z lat 1612–1619), men. Zweibrücken

Aw.: trójpółowa tarcza herbowa, w otoku: IOHA·D·G·CO·PA·RH·DV·BA·C·V·E·S

Rew.: orzeł cesarski, na piersi 3 – wartość nominału, w otoku:

M·ATHI·II·RO·IMP·AVG·P·F·DEC·

srebro; 1,317 g; 21,6 mm; nr inw. 93

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 2029; CUHAJ 2011: 895, nr KM# 16

POLSKA**Zygmunt III Waza (1587–1632)**

42. Półtorak koronny, 1614, men. Kraków

Aw.: pięciopółowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: [SI]GIS·3·D·G·(3) REX PM·D·L·

Rew.: jabłko królewskie z cyfrą Z4 dzieli rok 1_4, w otoku: MONE·NOV _ REG·POL· herb

Abdank Stanisława Warszyckiego, podskarbiego wielkiego koronnego w latach 1610–1616,

znak menniczy – skrzyżowane haki mennicze

srebro; 1,192 g; 20,7 mm; nr inw. 1

KOPICKI 2007: nr 336

43. Półtorak koronny, 1614, men. Bydgoszcz

Aw.: pięciopółowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: SIGI [3 D]G (3) REX [P]MDL

Rew.: jabłko królewskie, 1_4, w otoku: ·MO[N]E NO _ RE[G]·POL·, herb Abdank Stanisława

Warszyckiego, podskarbiego wielkiego koronnego w latach 1610–1616

srebro; 1,365 g; 20,6 mm; nr inw. 2

KOPICKI 2007: nr 348

44. Półtorak koronny, 1614, men. Bydgoszcz

Aw.: pięciopółowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: SIGI 3 DG (3) REX·PMDL

Rew.: jabłko królewskie 1_4, w otoku: ·MONE·NO _ REG·POL·

srebro; 1,059 g; 20,3 mm; nr inw. 4

KOPICKI 2007: nr 348

45. Półtorak koronny (fragment), 1614, men. Bydgoszcz

Aw.: pięciopolowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: [SIG]IS 3 DG (3) [RE]X PMDL*Rew.:* jabłko królewskie 1_4, w otoku: MONE N[O _ RE]G·POL

srebro; 0,906 g; 20,7 mm; nr inw. 3

KOPICKI 2007: nr 348

46. Półtorak koronny (fragment), 1614, men. Bydgoszcz

Aw.: pięciopolowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: SIGI 3 D.G· (3) REX· P.MD[]*Rew.:* jabłko królewskie 1_4, w otoku: MONE·NO· _ R[]OLO·

srebro; 0,864 g; 20,4 mm; nr inw. 21

KOPICKI 2007: nr 348

47. Półtorak koronny, 1615, men. Bydgoszcz

Aw.: pięciopolowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: SIGI 3 DG (3) REX PMD*Rew.:* jabłko królewskie 1_5, w otoku: [M]ONE NO _ REG·POL, herb Abdank Stanisława Warszyckiego, podskarbiego wielkiego koronnego w latach 1610–1616

srebro; 1,201 g; 20,6 mm; nr inw. 5

KOPICKI 2007: nr 350

48. Półtorak koronny, 1615, men. Bydgoszcz

Aw.: pięciopolowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: SIGI 3 DG (3) REX PMDL*Rew.:* jabłko królewskie 1_5, w otoku: MONE NO _ REG POL, herb Abdank Stanisława Warszyckiego, podskarbiego wielkiego koronnego w latach 1610–1616

srebro; 1,201 g; 20,6 mm; nr inw. 6

KOPICKI 2007: nr 350

49. Półtorak koronny, 1615, men. Bydgoszcz

Aw.: pięciopolowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: SIGI 3 DG (3) REX PMDL*Rew.:* jabłko królewskie 1_5, w otoku: ·MONE·NO _ REG·POL·, herb Abdank Stanisława Warszyckiego, podskarbiego wielkiego koronnego w latach 1610–1616

srebro; 1,134 g; 20,7 mm; nr inw. 7

KOPICKI 2007: nr 350

50. Półtorak koronny, 1615, men. Bydgoszcz

Aw.: pięciopolowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: ·SIGI 3 DG (3) REX PMDL·*Rew.:* jabłko królewskie 1_5, w otoku: MONE NO _ REG POL, herb Abdank Stanisława Warszyckiego, podskarbiego wielkiego koronnego w latach 1610–1616

srebro; 1,246 g; 20,6 mm; nr inw. 8

KOPICKI 2007: nr 350

51. Półtorak koronny, 1615, men. Bydgoszcz

Aw.: pięciopolowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: SIGI 3 DG (3) REX PMD*Rew.:* jabłko królewskie 1_5, w otoku: MONE NO _ REG POL, herb Abdank Stanisława Warszyckiego, podskarbiego wielkiego koronnego w latach 1610–1616

srebro; 1,259 g; 20,5 mm; nr inw. 9

KOPICKI 2007: nr 350

52. Półtorak koronny, 1615, men. Bydgoszcz

Aw.: pięciopolowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: SIGIS 3 DG (3) ·REX·PMDL*Rew.:* jabłko królewskie 1_5, w otoku: ·MONE·NO _ ·REG·POL·, herb Abdank Stanisława Warszyckiego, podskarbiego wielkiego koronnego w latach 1610–1616

srebro; 1,290 g; 20,5 mm; nr inw. 10

KOPICKI 2007: nr 350

53. Półtorak koronny, 1615, men. Bydgoszcz

Aw.: pięciopółowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: SIGI 3 DG (3) [REX P]MDL

Rew.: jabłko królewskie 1_5, w otoku: MONE NO _ [REG] POL, herb Abdank Stanisława Warszyckiego, podskarbiego wielkiego koronnego w latach 1610–1616

srebro; 1,262 g; 20,4 mm; nr inw. 11

KOPICKI 2007: nr 350

54. Półtorak koronny, 1615, men. Bydgoszcz

Aw.: pięciopółowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: SIGI [3 DG (3)] REX PMDL

Rew.: jabłko królewskie 1_5, w otoku: MONE NO _ REG POL, herb Abdank Stanisława Warszyckiego, podskarbiego wielkiego koronnego w latach 1610–1616

srebro; 1,004 g; 20,3 mm; nr inw. 12

KOPICKI 2007: nr 350

55. Półtorak koronny, 1616, men. Bydgoszcz

Aw.: pięciopółowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: SIGI 3 DG (3) REX PMD

Rew.: jabłko królewskie 1_6, w otoku: MONE NO _ RE[G] POL, herb Abdank Stanisława Warszyckiego, podskarbiego wielkiego koronnego w latach 1610–1616

srebro; 1,343 g; 20,3 mm; nr inw. 13

KOPICKI 2007: nr 351

56. Półtorak koronny, 1616, men. Bydgoszcz

Aw.: pięciopółowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: SIGI 3 DG (3) REX PMDL

Rew.: jabłko królewskie 1_6, w otoku: MONE NO _ REG POL, herb Abdank Stanisława Warszyckiego, podskarbiego wielkiego koronnego w latach 1610–1616

srebro; 1,450 g; 20,4 mm; nr inw. 14

KOPICKI 2007: nr 351

57. Półtorak koronny, 1616, men. Bydgoszcz

Aw.: pięciopółowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: SIGI 3 DG (3) REX PMDL

Rew.: jabłko królewskie 1_6, w otoku: MONE NO _ REG POL, herb Abdank Stanisława Warszyckiego, podskarbiego wielkiego koronnego w latach 1610–1616

srebro; 1,473 g; 20,5 mm; nr inw. 15

KOPICKI 2007: nr 351

58. Półtorak koronny, 1616, men. Bydgoszcz

Aw.: pięciopółowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: SIGI 3 DG (3) REX PMDL

Rew.: jabłko królewskie 1_6, w otoku: *MONE NO _ REG POL, herb Sas Mikołaja Daniłowicza, podskarbiego wielkiego koronnego w latach 1617–1624

srebro; 1,464 g; 20,5 mm; nr inw. 16

KOPICKI 2007: nr 357

59. Półtorak koronny, 1616, men. Bydgoszcz

Aw.: pięciopółowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: SIGI 3 DG (3) REX PMDL

Rew.: jabłko królewskie 1_6, w otoku: MONE NO _ REG POL*, herb Sas Mikołaja Daniłowicza, podskarbiego wielkiego koronnego w latach 1617–1624

srebro; 1,064 g; 20,5 mm; nr inw. 17

KOPICKI 2007: nr 357

60. Półtorak koronny, 1617, men. Kraków

Aw.: pięciopółowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: SIGI·3· D·G· (3) REX PMDL
Rew.: jabłko królewskie 1_7, w otoku: *MONE·NO· _ RE· POL _ *, herb Sas Mikołaja Daniłowicza, podskarbiego wielkiego koronnego w latach 1617–1624, znak menniczy – skrzyżowane haki mennicze
 srebro; 1,168 g; 20,8 mm; nr inw. 18
 KOPICKI 2007: nr 342

61. Półtorak koronny, 1617, men. Kraków

Aw.: pięciopółowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: SIGI 3· D·G· (3) REX [PMD]L
Rew.: jabłko królewskie 1_7, w otoku: ☉MONE·NO· _ RE POL _ ☉, herb Sas Mikołaja Daniłowicza, podskarbiego wielkiego koronnego w latach 1617–1624, znak menniczy – skrzyżowane haki mennicze
 srebro; 1,441 g; 20,7 mm; nr inw. 19
 KOPICKI 2007: nr 341

62. Półtorak koronny, 1617, men. Bydgoszcz

Aw.: pięciopółowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: SIGI 3 DG (3) REX PMDL
Rew.: jabłko królewskie 1_7, w otoku: *MONE NO _ REG POL, herb Sas Mikołaja Daniłowicza, podskarbiego wielkiego koronnego w latach 1617–1624
 srebro; 1,411 g; 20,5 mm; nr inw. 20
 KOPICKI 2007: nr 359

63. 3 krucierze koronne, 1615, men. Kraków (?)

Aw.: popiersie króla, w otoku: SIGIS·III·DGR (3) PO·MDL·
Rew.: pięciopółowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: III CRV·REG _ POL·1615, herb Abdank Stanisława Warszyckiego, podskarbiego wielkiego koronnego w latach 1610–1616
 srebro; 1,229 g; 21,3 mm; nr inw. 23
 KOPICKI 2007: nr 403

64. 3 krucierze koronne, 1617, men. Kraków (?)

Aw.: popiersie króla, w otoku: SIGIS·III·DGR (3) PO M·DL·
Rew.: pięciopółowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: III CRV·REG _ POL·1617, herb Sas Mikołaja Daniłowicza, podskarbiego wielkiego koronnego w latach 1617–1624
 srebro; 1,279 g; 21,9 mm; nr inw. 24
 KOPICKI 2007: nr 406

65. 3 krucierze koronne, 1617, men. Kraków (?)

Aw.: popiersie króla, w otoku: SIGIS·III·DGR (3) PO M·DL·
Rew.: pięciopółowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: III CRV·REG _ POL·1617, herb Sas Mikołaja Daniłowicza, podskarbiego wielkiego koronnego w latach 1617–1624
 srebro; 1,332 g; 21,8 mm; nr inw. 25
 KOPICKI 2007: nr 406

POMORZE**BISKUPSTWO KAMIENSKIE****Franciszek I (1602–1618)**

66. Grosz (1/24 talara), 1617, men. Koszalin

Aw.: Gryf w lewo, w otoku: FRANC·I·D·G· (3) · DVX·S POM ☉
Rew.: jabłko królewskie, w otoku: ADSIT·AB·ALTO·16· _ ·17·
 srebro; 1,299 g; 20 mm; nr inw. 78
 OLDING 2016: nr 151a; HILDISCH 1980: nr 239

ŚLĄSK

KSIĘSTWO CIESZYŃSKIE

Adam Waclaw (1579–1617)

67. 3 krajcary, 1611, men. Cieszyn

Aw.: popiersie księcia, w otoku: ·A·W·D·G·I·S ③ T·E·M·G·D*Rew.*: tarcza herbowa, nad tarczą hełm z klejnotem, po bokach D_R – znak Dietricha Rundta, w otoku: GROS·AR _ III·CRV:611

srebro; 1,342 g; 21,0 mm; nr inw. 45

FRIEDENSBURG i SEGER 1901: nr 3024; DEMBINIOK 2008: nr 10

KSIĘSTWO KARNIOWSKIE

Jan Jerzy (1606–1621)

68. 3 krajcary, 1615, men. Karniów

Aw.: popiersie władcy, w otoku: IOHAN·GEOR③D·G·MAR·BR·*Rew.*: pięciopółowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: ·GROS·ARG·III·CRV·615· Cp. – znak Caspra Hennemanna

srebro; 1,452 g; 21,4 mm; nr inw. 36

FRIEDENSBURG i SEGER 1901: nr 3366; DEMBINIOK 2008: nr 34

69. 3 krajcary, 1615, men. Karniów

Aw.: popiersie władcy, w otoku: ·IOHA·GEOR③DG·MA·BR·*Rew.*: pięciopółowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: GRO·ARG·III·CRV·615 Cp. – znak Caspra Hennemanna

srebro; 1,054 g; 21,4 mm; nr inw. 37

FRIEDENSBURG i SEGER 1901: nr 3366; DEMBINIOK 2008: nr 34

70. 3 krajcary, 1615, men. Karniów

Aw.: popiersie władcy, w otoku: ·IOHA·GEOR③DG MA BR·*Rew.*: pięciopółowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: GRO·ARG·III·CRV·615 Cp. – znak Caspra Hennemanna

srebro; 1,441 g; 21,9 mm; nr inw. 38

FRIEDENSBURG i SEGER 1901: nr 3366; DEMBINIOK 2008: nr 34

71. 3 krajcary, 1617, men. Karniów

Aw.: popiersie władcy, w otoku: ·IOHA·GEOR③DG MAR BR·*Rew.*: pięciopółowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: ·GROS·ARG·III·CRV·617· Cp. – znak Caspra Hennemanna

srebro; 1,192 g; 20,4 mm; nr inw. 39

FRIEDENSBURG i SEGER 1901: nr 3374

72. 3 krajcary, 1618, men. Karniów

Aw.: popiersie władcy, w otoku: ·IOHAN·GEOR③D·G·MAR·B*Rew.*: pięciopółowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: GRO·ARG·III·CRV·618 [//]

srebro; 1,368 g; 20,2 mm; nr inw. 40

FRIEDENSBURG i SEGER 1901: nr 3379

KSIĘSTWO LEGNICKO-BRZESKIE

Jan Chrystian i Jerzy Rudolf (1602–1621)

73. 3 krajcary, 1610, men. Złoty Stok

Aw.: Orzeł śląski, w otoku: D·G·IOAN·CHR·ET·GEOR·RVD·[F] ③*Rew.:* pod mitrą książęcą dwie tarcze herbowe – legnicka i brzeska, poniżej (Z4), w otoku: DVC·SIL·LIG·ET·BREG·610 CT – sygnatura Christopha Tuchmanna
srebro; 1,582 g; 22 mm; nr inw. 60

FRIEDENSBURG i SEGER 1901: nr 1459

74. 3 krajcary, 1610, men. Złoty Stok

Aw.: Orzeł śląski, w otoku: ·D·G·IOAN·CHR·ET·GEOR·RVD·F ③*Rew.:* pod mitrą książęcą dwie tarcze herbowe – legnicka i brzeska, poniżej (Z4),
DVC·SIL·LIG·ET·BREG·610 CT – sygnatura Christopha Tuchmanna
srebro; 1,501 g; 22,4 mm; nr inw. 65

FRIEDENSBURG i SEGER 1901: nr 1459

75. 3 krajcary, 1616, men. Złoty Stok

Aw.: Orzeł śląski, w otoku: IO·CHR·ET·GEO·RVD·DVC·SIL·L·B +*Rew.:* pod mitrą książęcą dwie tarcze herbowe – legnicka i brzeska, poniżej (3), w otoku:
MO·NOV·ARG·REICHST·1616

srebro; 1,280 g; 20,6 mm; nr inw. 32

FRIEDENSBURG i SEGER 1901: nr 1503

76. 3 krajcary, 1617, men. Złoty Stok

Aw.: Orzeł śląski, w otoku: IO·CHR·ET·GEO·RVD·DVC·SIL·L·B +*Rew.:* pod mitrą książęcą dwie tarcze herbowe – legnicka i brzeska, poniżej (3), w otoku:
MO·NOV·ARG·REICHST·HR·617; HR – sygnatura Hansa Riegera
srebro; 1,303 g; 20,3 mm; nr inw. 26

FRIEDENSBURG i SEGER 1901: nr 1514; DEMBINIOK 2008: nr 55

77. 3 krajcary, 1617, men. Złoty Stok

Aw.: Orzeł śląski, w otoku: IO·CHR·ET·GEO·RVD·DVC·SIL·L·B [+]*Rew.:* pod mitrą książęcą dwie tarcze herbowe – legnicka i brzeska, poniżej (3), w otoku:
MO·NOV·ARG·REICHST·HR·617; sygnatura HR – Hansa Riegera
srebro; 1,419 g; 20,5 mm; nr inw. 30

FRIEDENSBURG i SEGER 1901: nr 1514; DEMBINIOK 2008: nr 55

78. 3 krajcary, 1617, men. Złoty Stok

Aw.: Orzeł śląski, w otoku: IO·CHR·ET·GEO·RVD·DVC·SIL·L·B +*Rew.:* pod mitrą książęcą dwie tarcze herbowe – legnicka i brzeska, poniżej (3), w otoku:
MO·NOV·ARG·REICHST·HR·6·17; HR – sygnatura Hansa Riegera
srebro; 1,262 g; 20,4 mm; nr inw. 31

FRIEDENSBURG i SEGER 1901: nr 1514; DEMBINIOK 2008: nr 55

79. 3 krajcary, 1617, men. Złoty Stok

Aw.: Orzeł śląski, w otoku: IO·CHR·ET·GEO·RVD·DVC·SIL·L·B +*Rew.:* pod mitrą książęcą dwie tarcze herbowe – legnicka i brzeska, poniżej (3), w otoku:
MO·NOV·ARG·REICHST·HR·617; HR – sygnatura Hansa Riegera
srebro; 1,331 g; 20,4 mm; nr inw. 33

FRIEDENSBURG i SEGER 1901: nr 1514; DEMBINIOK 2008: nr 55

80. 3 krajcary, 1617, men. Złoty Stok

Aw.: Orzeł śląski, w otoku: IO·CHR·ET·GEO·RVD·DVC·SIL·L·B +

Rew.: pod mitrą książęcą dwie tarcze herbowe – legnicka i brzeska, poniżej (3), w otoku: MO·NOV·ARG·REICHST·HR 617; HR – sygnatura Hansa Riegera
srebro; 1,307 g; 20,5 mm; nr inw. 34

FRIEDENSBURG i SEGER 1901: nr 1514; DEMBINIOK 2008: nr 55

81. 3 krajcary, 1617, men. Złoty Stok

Aw.: Orzeł śląski, w otoku: IO·CHR·ET·GEO·RVD·DVC·SIL·L·B +

Rew.: pod mitrą książęcą dwie tarcze herbowe – legnicka i brzeska, poniżej (3), w otoku: MO·NOV·ARG·REICHST·BH·6·17; BH – sygnatura Hansa Burkharda
srebro; 1,364 g; 20,6 mm; nr inw. 27

FRIEDENSBURG i SEGER 1901: nr 1515; DEMBINIOK 2008: nr 54

82. 3 krajcary, 1617, men. Złoty Stok

Aw.: Orzeł śląski, w otoku: IO·CHR·ET·GEO·RVD·DVC·SIL[·L·B] +

Rew.: pod mitrą książęcą dwie tarcze herbowe – legnicka i brzeska, poniżej (3), w otoku: MO·NOV·ARG·REICHST·BH·6·17; BH – sygnatura Hansa Burkharda
srebro; 1,460 g; 20,4 mm; nr inw. 28

FRIEDENSBURG i SEGER 1901: nr 1515; DEMBINIOK 2008: nr 54

83. 3 krajcary, 1617, men. Złoty Stok

Aw.: Orzeł śląski, w otoku: IO·CHR·ET·GEO·RVD·DVC·SIL·L·B +

Rew.: pod mitrą książęcą dwie tarcze herbowe – legnicka i brzeska, poniżej (3), w otoku: MO·NOV·ARG·REICHST·BH·6·17; BH – sygnatura Hansa Burkharda
srebro; 1,230 g; 20,4 mm; nr inw. 29

FRIEDENSBURG i SEGER 1901: nr 1515; DEMBINIOK 2008: nr 54

84. 3 krajcary, 1618, men. Złoty Stok

Aw.: Orzeł śląski, w otoku: IO·CHR·ET·GEO·RVD·DVC·SIL·L·B +

Rew.: pod mitrą książęcą dwie tarcze herbowe – legnicka i brzeska, poniżej (3), w otoku: MO·NOV·ARG·REICHST·BH 618; BH – sygnatura Hansa Burkharda
srebro; 1,347 g; 20,5 mm; nr inw. 35

FRIEDENSBURG i SEGER 1901: nr 1518

KSIĘSTWO NYSKIE BISKUPÓW WROCŁAWSKICH

Karol Austriacki (1608–1624)

85. 3 krajcary, 1615, men. Nysa

Aw.: popiersie władcy, w otoku: CAR·D·G·ARC③·D·AVSTRI·

Rew.: trzy tarcze herbowe, w otoku: EPVS·BRIX·ET·WRA· _ 16·15, skrzyżowane haki mincerskie i dwie gwiazdki – znak Valentina Janusa
srebro; 1,110 g; 21 mm; nr inw. 41

FRIEDENSBURG i SEGER 1901: nr 2598

86. 3 krajcary, 1617, men. Nysa

Aw.: popiersie władcy, w otoku: CAR·D·G·ARC③·D·AV[STRI]·

Rew.: trzy tarcze herbowe pod koroną, w otoku: EPVS·BRIX·ET·WRA· _ 16·17, skrzyżowane haki mincerskie i dwie kropki – znak Valentina Janusa
srebro; 1,190 g; 21,2 mm; nr inw. 42

FRIEDENSBURG i SEGER 1901: nr 2602

87. 3 krajcary, 1617, men. Nysa

Aw.: popiersie władcy, w otoku: CAR·D·G·ARC③D·AVSTRI

Rew.: trzy tarcze herbowe pod koroną, w otoku: EPVS·BRIX ET·[WR]A· _ 16·17,

skrzyżowane haki mincerskie i dwie kropki – znak Valentina Janusa

srebro; 1,458 g; 21,9 mm; nr inw. 43

FRIEDENSBURG i SEGER 1901: nr 2602

KSIĘSTWO OPAWSKIE

Karol Lichtenstein (1614–1627)

88. 3 krajcary, 1614, men. Opawa

Aw.: popiersie władcy, w otoku: CAROL·D·G·D③OPPAVIÆ·

Rew.: pod tarczami herbowymi BH – sygnatura Burkharda Hase,

w otoku: PRIN DE·LICHTENST·614

srebro; 1,500 g; 21,1 mm; nr inw. 44

FRIEDENSBURG i SEGER 1901: nr 3132

KSIĘSTWO ZIEBICKO-OLEŚNICKIE

Karol II Podiebradowicz (1587–1617)

89. 3 krajcary, 1613, men. Oleśnica

Aw.: popiersie władcy, w otoku: CAROL·D·G·D③MVNS·ET·OLS·

Rew.: pięciopółowa tarcza herbowa, nad nią jabłko królewskie, w otoku: CO·GLA·SVP· _

CAP·V·SL·613, BVS – sygnatura Bazylusa von Sonn

srebro; 1,637 g; 20,9 mm; nr inw. 22

FRIEDENSBURG i SEGER 1901: nr 2184; DEMBINIOK 2008: nr 225

90. 3 krajcary, 1614, men. Oleśnica

Aw.: popiersie władcy, w otoku: CAROL·D·G·D③MVNS [\\\\\\\\]

Rew.: pięciopółowa tarcza herbowa, nad nią jabłko królewskie, w otoku: [C]O GLA·SVP· _

CAP·V·SL·614, HT – sygnatura Hansa Tuchmanna

srebro; 1,534 g; 20,3 mm; nr inw. 47

FRIEDENSBURG i SEGER 1901: nr 2193

91. 3 krajcary, 1616, men. Oleśnica

Aw.: popiersie władcy, w otoku: CAROL·D·G·D③MVNSE[T] OLS·

Rew.: pięciopółowa tarcza herbowa, nad nią jabłko królewskie, w otoku: CO·GLA·SVP· _

CAP·V·SL·616, HT – sygnatura Hansa Tuchmanna

srebro; 1,369 g; 20,4 mm; nr inw. 48

FRIEDENSBURG i SEGER 1901: nr 2207; DEMBINIOK 2008: nr 230

SZWAJCARIA

Kanton Szafuza (Schaffhausen)

92. 3 krajcary (grosz), 1551–1611, men. Szafuza

Aw.: baran skaczący w bramie miasta, w otoku: MO[N NO SCAF]VSENSIS [//]

Rew.: dwugłowy orzeł, na piersi 3 – wartość nominalu, w otoku: [//] _ NOST[RA] EST

srebro; 1,583 g; 21,0 mm; nr inw. 49

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 1625–1632; KRAUSE i MISHLER 1999: 1170, nr 15

93. 3 krajcary (grosz), 1551–1611, men. Szaфуza

Aw.: baran skaczący z bramy miasta, w otoku: MON NO SCA[F]VSENS[I]S [//]

Rew.: dwugłowy orzeł w obwódce perełkowej, na piersi 3 – wartość nominału, w otoku:

DEVS _ SPES _ NOST _ RA ES

srebro; 1,742 g; 21,9 mm; nr inw. 50

SAURMA-JELTSCH 1892: nr 1625–1632; KRAUSE i MISHLER 1999: 1170, nr 15

MONETY FAŁSZYWE

94. Fragment półtoraka koronnego Zygmunta III Wazy, b.r.

Aw.: pięciopółowa tarcza herbowa pod koroną, w otoku: SIG [/////]

Rew.: jabłko królewskie, w otoku: MONE NO _ R[/////]

stop; 0,780 g; 20 mm; nr inw. 67

KOPICKI 2007: 68

95. 3 krajcary, Niemcy, b.r.

Aw.: tarcza herbowa, w otoku: [///]H-I-DG ROM·IMP·SE M·A[]

Rew.: orzeł cesarski, w otoku: MONETA·NOVA [/////] OT·

miedź, cyna (?); 1,022 g; 21,1 mm; nr inw. 95

LITERATURA

CUHAJ, G.S. 2011. *Standard Catalog of German Coins 1501–Present*, Iola WI.

DEMBINIOK, J. 2008. *Katalog monet śląskich w zbiorach Muzeum w Chorzowie. Monety książęce, miejskie oraz stanów śląskich*, Chorzów.

FRIEDENSBURG, F. i SEGER, H. 1901. *Schlesiens Münzen und Medaillen der neueren Zeit im Auftrage des Vereins für das Museum schlesischer Altertümer*, Breslau.

FRIEDL, H. 2003. *Die Münzen der Landgrafen von Leuchtenberg und Grafen von Hals (Münzgeschichte und Katalog)*, Regenstauf.

HILDISCH, J. 1980. *Die Münzen der pommerschen Herzöge von 1569 bis zum Erlöschen des Greifengeschlechtes*, Köln.

KOPICKI, E. 2007. *Monety Zygmunta III Wazy*, Szczecin.

KALKOWSKI, T. 1957. „Niemiecka katastrofa pieniężna «Kipper und Wipperzeit» w pierwszej ćwierci XVII wieku”, *Wiadomości Numizmatyczne* 1 (2): 71–75.

KRAUSE, CH.L. i MISHLER, C. 1999. *World coins standard catalog of 17th Century, 2nd Edition 1601–1700*, Iola WI.

MARKIEWICZ, T. 2015. „Skarb monet z XV–XVII wieku z Lublina”, *Studia i Materiały Lubelskie* 18: 59–119.

MERSEBURGER, O. 1894. *Sammlung Otto Merseburger umfassend Münzen und Medaillen von Sachsen*, Leipzig.

MĘCLEWSKA, M. i MIKOŁAJCZYK, A. 1983. *Skarby monet z lat 1500–1649 na obszarze Polski. Inwentarz, cz. I*, Warszawa.

MIKOŁAJCZYK, A. 1974. „Uwagi o napływie monet niemieckich na ziemię polskie z XVI–XVII w.”, *Wiadomości Numizmatyczne* 18 (4): 230–246.

MIKOŁAJCZYK, A. 1980. *Obieg pieniężny w Polsce środkowej w wiekach od XVI do XVIII*, Łódź.

MIKOŁAJCZYK, A. 1983. *Geneza i rozwój nowożytnej monety polskiej na tle europejskim (XVI – poł. XVIII w.)*, Kraków.

- MŁODKOWSKA-PRZEPIÓROWSKA, I. 2018. „Zespół dewocjonałów z wykopalisk na cmentarzu przy kościele pw. św. Barbary na Starym Mieście w Częstochowie”, *Acta Universitatis Lodziensis Folia Archaeologica* 33: 207–245. DOI: 10.18778/0208-6034.33.11
- NEUMANN, E. 1995. *Die Münzen des Deutschen Ordens in Preussen, Livland und Mergentheim, deren weltliche Nachfolger die Herzogtümer Preussen, Livland und Kurland sowie die Gepräge der baltischen Geistlichkeit ca. 1219–1801*, Köln.
- OLDING, M. 2016. *Die Münzen der pommerschen Herzöge*, Regensburg.
- PASZKIEWICZ, B. 2012. *Podobna jest moneta nasza do urodnej panny. Mała historia pieniądza polskiego*, Warszawskie Centrum Numizmatyczne Aukcja nr 50, Warszawa.
- PAWŁOWSKI, M. 2018. „Monety ostatnich Gryfitów w Królestwie Polskim w świetle znalezisk”, *Wiadomości Numizmatyczne* 62: 1–33. DOI: 10.24425/wn.2018.125035
- REYMAN, J. i KIRYK, F. 2002. „Częstochowa w latach 1660–1793”, [w:] F. KIRYK (red.), *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru Jasnogórskiego. Okres staropolski*, t. 1, Częstochowa: 337–381.
- SAURMA-JELTSCH, H. 1892. *Die Saurmasche Münzsammlung deutscher, schweizerischer und polnischer Gepräge von etwa dem Beginn der Groschenzeit bis zur Kipperperiode*, Berlin.
- SCHULTEN, W. 1974. *Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V. Typenkatalog der Gepräge zwischen dem Beginn der Talerprägung (1484) und der dritten Reichsmünzordnung (1559)*, Frankfurt.
- SZKLARZ-HABROWSKI, A. 2018. „Topografia szpitala – przytułku działającego przy kaplicy/kościelnie św. Barbary w Starej Częstochowie, na przełomie XVIII i XIX w.”, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 66 (1): 59–73.
- SUCHIER, R. 1897. *Die Münzen der Grafen von Hanau*, Hanau [1994].
- SZYMAŃSKI, S. 1965. „Administracyjne i przestrzenne przeobrażenia Częstochowy w latach 1815–1830”, *Ziemia Częstochowska* 5: 5–48.
- ZBUDNIEWEK, J. 2002. „Parafia św. Zygmunta”, [w:] F. KIRYK (red.), *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru Jasnogórskiego. Okres staropolski*, t. 1, Częstochowa: 203–237.
- ŻABIŃSKI, Z. 1976. „Kryzys monetarny w czasach Zygmunta III”, *Wiadomości Numizmatyczne* 20 (1): 1–13.
- ŻABIŃSKI, Z. 1981. *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Wrocław.
- ŻABIŃSKI, Z. 1989. *Rozwój systemów pieniężnych w Europie Zachodniej i Północnej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.

Adresy autorów:

Anna Bochnak
Gabinet Numizmatyczny
Muzeum Narodowe w Krakowie
ul. Piłsudskiego 12
31-109 Kraków
abochnak@mnk.pl
ORCID 0000-0003-1294-0166

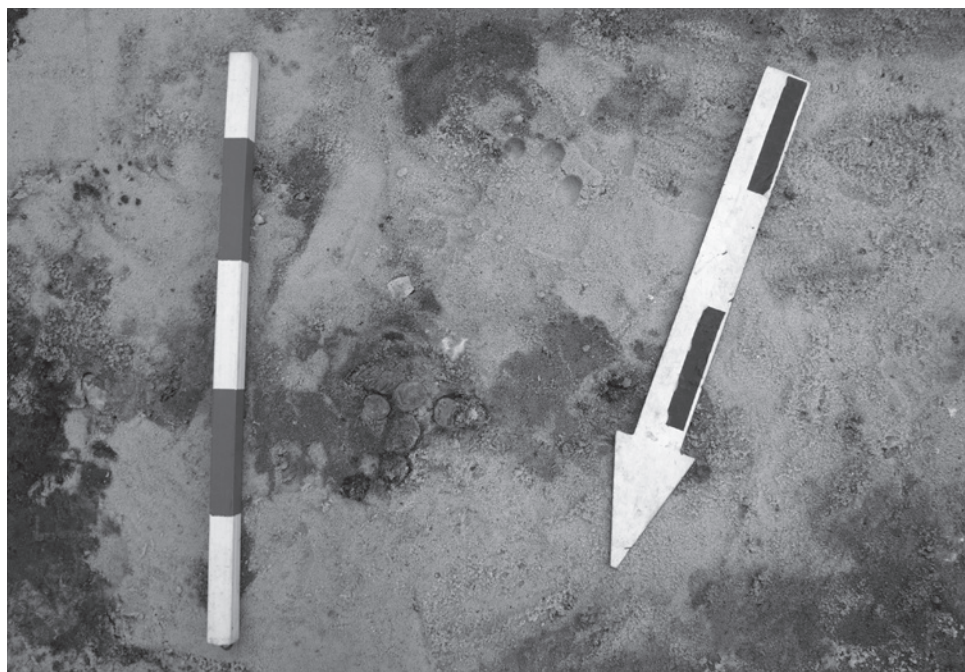
Iwona Młodkowska-Przepiórowska
Usługi Archeologiczno-Konserwatorskie
ul. Letniskowa 59
42-233 Tylin
tylin13@op.pl

MAPA 1	Częstochowa, Stare Miasto. Miejsce, gdzie znaleziono depozyt. Źródło: geoportal.gov.pl. Rys. Iwona Młodkowska-Przepiórska
TABLICA 1	Il. 1. Widok na odkrywane obiekty z dachu budynku od strony zachodniej. Fot. Zbigniew Przepiórowski Il. 2. Miejsce znalezienia depozytu – zbliżenie. Fot. Zbigniew Małek
TABLICA 2	Il. 3. Miedzioryt Jana Aleksandra Gorczyzna przedstawiający oblężenie Jasnej Góry przez Szwedów w 1655 r. Zbiory Muzeum Narodowego w Krakowie, Gabinet rycin, MNK III-ryc.-33467. Photo: Przemysław Stanek
TABELA 1	Zestawienie liczbowe monet z XVII-wiecznego skarbu monet znalezionego na cmentarzu przy kościele pw. św. Barbary na Starym Mieście w Częstochowie
TABLICE 3–9	Fot. 1–95. Monety ze skarbu znalezionego na cmentarzu przy kościele pw. św. Barbary na Starym Mieście w Częstochowie (numery zdjęć odpowiadają numerom katalogu). Fot. Anna Bochnak i Tomasz Bochnak

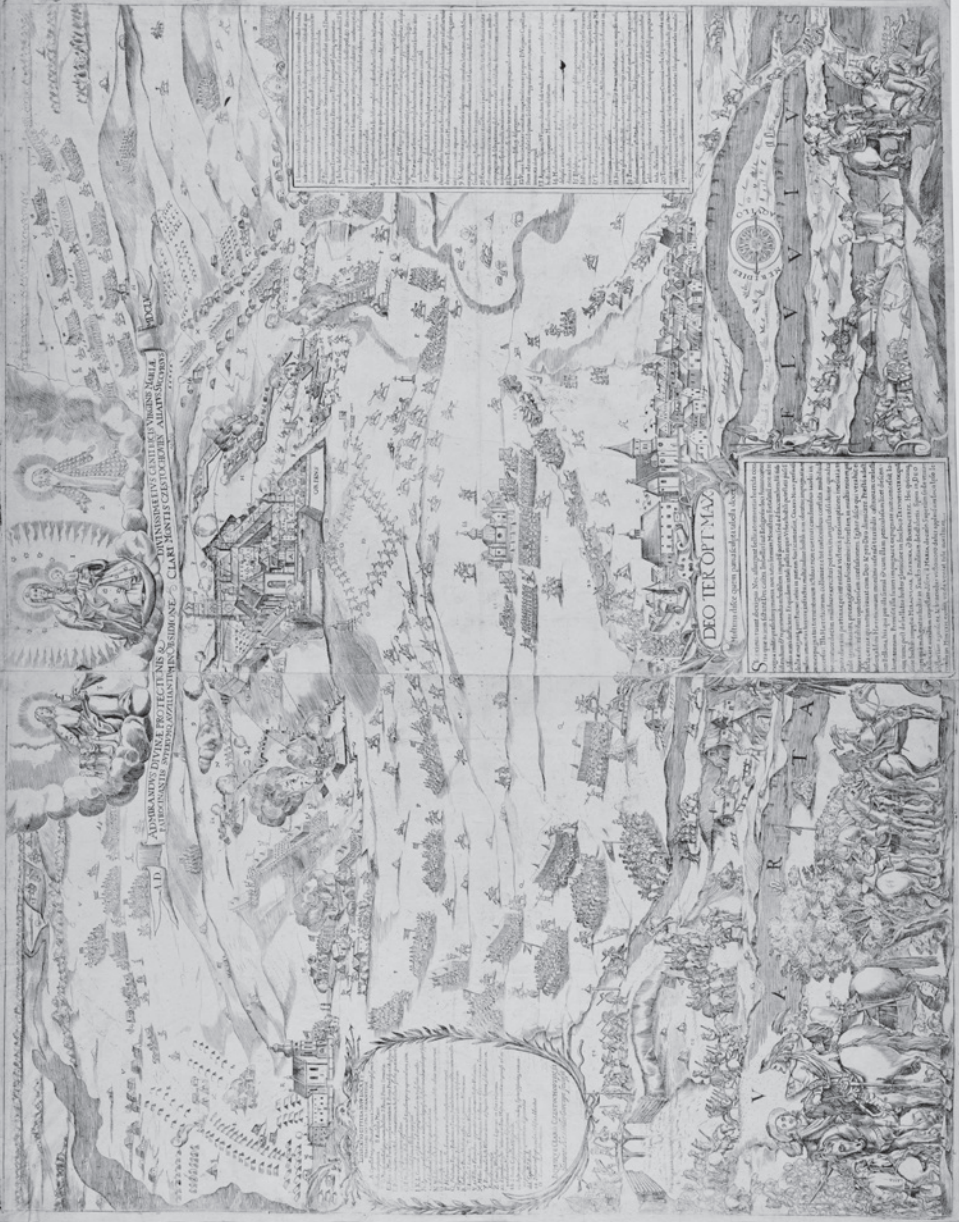

1

2

EMITENT	NOMINAL	MENNICA	DATA EMISJI	LICZBA
Arcyksięstwo Austriackie Ferdynand I Habsburg (1521–1564)	3 krajcary	Wiedeń	1547	1
Niemcy				
Elektorat Brandenburgii Jan Zygmunt Hohenzollern (1608–1619)	grosz (1/24 talara)	Drezdenko	1614 1615	1 1
Hrabstwo Barby Wolfgang II (1586–1615)	grosz (1/24 talara)		1613	1
Getynga – miasto	grosz (1/24 talara)	Getynga	1574 1616	1 1
Hameln – miasto	grosz (1/24 talara)	Hameln	1609 1614	1 1
Hrabstwo Hanau-Lichtenberg Filip V (1570–1599)	3 krajcary	Wörth	1599	1
Jan Reinhard (1599–1625)	3 krajcary	Hanau	b.r. (1610–1611)	3
Hrabstwo Hanau-Münzenberg Katarzyna Belgijska z Nassau (1612–1626) – regentka, w imieniu małoletniego Filipa Maurycego (1612–1638)	3 krajcary	Hanau	1614	1
Hildesheim – miasto	grosz (1/24 talara)	Hildesheim	1602	1
Hildesheim – biskupstwo Ernest Bawarski (1573–1612)	grosz (1/24 talara)	Moritzberg	1600	1
Korbea – opactwo Dietrich IV von Beringhausen (1585–1616)	grosz (1/24 talara)	Höxter	1614 1615	1 1

TABELA 1

EMITENT	NOMINAL	MENNICA	DATA EMISJI	LICZBA
Kwedlinburg – opactwo Dorota von Sachsen (1610–1617)	grosz (1/24 talara)	Kwedlinburg	1615	1
			1617	6
Minden – biskupstwo Anton von Schauenburg (1587–1599)	grosz (1/24 talara)	Minden	1595	1
Paderborn – biskupstwo Dietrich IV von Fürstenberg (1585–1618)	grosz (1/24 talara)	Paderborn	1615	1
Hrabstwo Ravensberg Jan Wilhelm I (1592–1609)	grosz (1/24 talara)	Bielefeld	1600	1
			1609	1
Hrabstwo Rietberg Jan III (1601–1625)	grosz (1/24 talara)	Rietberg (?)	1616	1
Elektorat Saksonii Jan Jerzy I Wettyn (1611–1656)	grosz (1/24 talara)	Drezno	1612	1
Hrabstwo Solms-Hohensolms Filip Reinhard I (1613–1635)	3 krajcary	Nieder-Weisel	1616	1
Hrabstwo Solms-Lich Ernst II (1602–1619)	3 krajcary	Södel	1615	1
Palatynat Zweibrücken Jan I Wittelsbach (1569–1604)	3 krajcary	Zweibrücken	1587	1
			1594	1
			1595	1
			1599	2
Jan II Wittelsbach (1604–1635)	3 krajcary	Zweibrücken	1605	1
			b.r. (1611–1612)	2
			b.r. (1612–1619)	1

TABELA 1

EMITENT	NOMINAL	MENNICA	DATA EMISJI	LICZBA
Polska				
Zygmunt III Waza (1587–1632)	półtorak koronny	Kraków	1614	1
			1617	2
	półtorak koronny	Bydgoszcz	1614	4
			1615	8
			1616	5
			1617	1
	3 krucierze koronne	Kraków (?)	1615	1
			1617	2
Pomorze zachodnie – Biskupstwo kamińskie				
Franciszek I (1602–1618)	grosz (1/24 talara)	Koszalin	1617	1
Śląsk				
Księstwo cieszyńskie Adam Wacław (1579–1617)	3 krajcary	Cieszyn	1611	1
Księstwo karniowskie Jan Jerzy (1606–1621)	3 krajcary	Karniów	1615	3
			1617	1
			1618	1
Księstwo legnicko-brzeskie Jan Chrystian i Jerzy Rudolf (1602–1621)	3 krajcary	Złoty Stok	1610	2
			1616	1
			1617	8
			1618	1

TABELA 1

EMITENT	NOMINAL	MENNICA	DATA EMISJI	LICZBA
Księstwo nyskie biskupów wrocławskich Karol Austriacki (1608–1624)	3 krajcary	Nysa	1615	1
			1617	2
Księstwo opawskie Karol Lichtenstein (1614–1627)	3 krajcary	Opawa	1614	1
Księstwo ziębicko-oleśnickie Karol II Podiebradowicz (1587–1617)	3 krajcary	Oleśnica	1613	1
			1614	1
			1616	1
Szwajcaria				
Kanton Szaфуza	3 krajcary	Szaфуza	? (1551–1611)	2
Monety fałszywe				
Zygmunt III Waza	półtorak koronny	?	?	1
Niemcy	3 krajcary	?	?	1
RAZEM: 95 sztuk				

1

8

2

9

3

10

4

11

5

12

6

13

7

14

15

22

16

23

17

24

18

25

19

26

20

27

21

28

29

36

30

37

31

38

32

39

33

40

34

41

35

42

43

50

44

51

45

52

46

53

47

54

48

55

49

56

57

64

58

65

59

66

60

67

61

68

62

69

63

70

71

78

72

79

73

80

74

81

75

82

76

83

77

84

85

91

86

92

87

93

88

94

89

95

90

